

Naše planine

NAŠE PLANINE

Revija Planinarskog saveza Hrvatske

«Nostre Montagne» — Rivista della Federazione Alpina Croata

«Unsere Berge» — Zeitschrift des Kroatischen Bergsteigerbundes

«The Mountains» — Review of the Alpine Association of Croatia

«Nos Montagnes» — Revue de la Fédération Alpine Croate

Izdavač: Planinarski savez Hrvatske — Uprava: Zagreb I., Gajeva 2a, polukat, telefon 37-316 — Urednik: dr. Željko Poljak, Zagreb III., Škrlčeva 25/I — Redakcioni odbor: prof. dr. Vladimir Blašković, Stjepan Brlečić, Pero Lučić-Roki i dr. Miljenko Rendulić

Izlazi u 6 dvobroja godišnje. Godišnja pretplata za pojedince iznosi 400 Dinara, a za ustanove, društva i poduzeća 1000 Dinara. Cijena pojedinom dvobroju 150 Dinara

Tek. račun 400-73-3-1893

Stamparija »Borba«, Zagreb, Preradovićeva 21

GODINA XII.

OŽUJAK—TRAVANJ 1960.

BROJ 3-4

S A D R Ţ A J

Marijana Gušić: Na brdu Vladimiru i na Šaskom jezeru	49
H. Čaušević: Zaboravljene planine (Raduša—Ljubuša—Vran)	57
Dr. Željko Poljak: Promina (Hrvatske planine 8.)	64
Mirko Marković: Istraživači velebitskog krša II. dio	72
Vlado Oštrić: Zov Bijelih stijena	84
Ivica Andrijević: Moj prvi izlet u Bosnu	88
Planinarstvo i PTT službenici	89
Vijesti	91

Slika na naslovnoj strani:

Trojka

Foto: Ing. I. Gropuzzo

NAŠE PLANINE

GODINA XII.

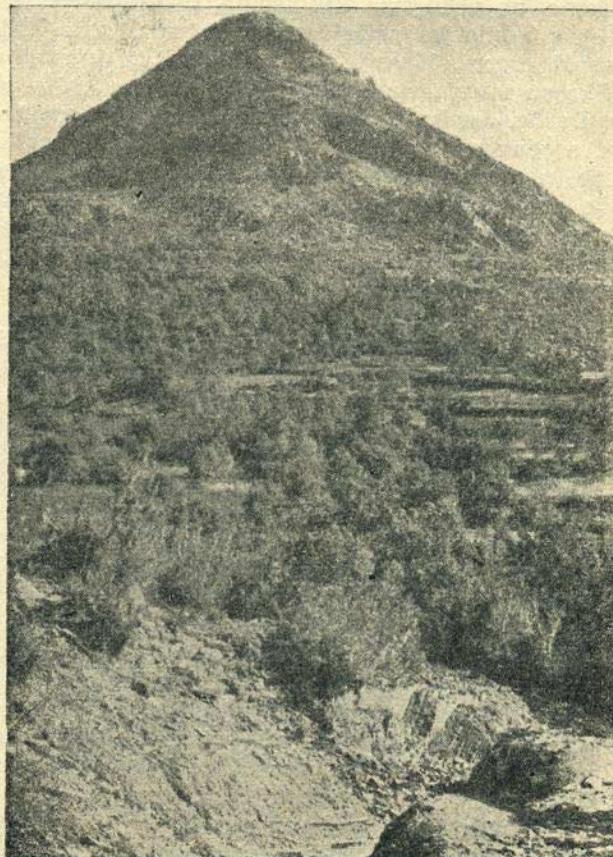
OŽUJAK—TRAVANJ 1960.

BROJ 3—4

Marijana Gušić, Zagreb

Na brdu Vladimiru i na Šaskom jezeru

Brdo Vladimir-Mali Sums i Šasko jezero s ruševinama starog grada Svača. Kakvo li mi je to planinarenje! Ne, to doista nisu planine. A ipak treba dobro planinarski zapeti da se stigne do njih. I da se tu vidi, što ne vidješe mnogi. Kao u začaranoj zemlji, dalekoj, pustoj, samotnoj, a u isti mah našoj, duboko našoj i blizoj. Brdo je Vladimir tek 486 m visoko, ali se njegov

Pogled na brdo Vladimir
iz Luljaj

Foto: Dr. B. Gušić

strmi, osamljeni stožac u zaleđu Ulcinjskog primorja diže kao dominantna točka čitavoga kraja.

U kasno jesensko jutro, puno mirisa i južnog sjaja, ispadosmo iz gužve lokalnog autobusa u selo Krute. Naš prijatelj, domaći iz ovog kraja, odmah nas vodi u zaselak Luljaj (to znači nešto kao Cvjetkovići) podno brda, kojeg tajnu želimo saznati. Prijatna, čista starica od 97 godina, »napismeno« toliko, slijepa je, a riječ joj teče kao knjiga, čas šiptarski, čas za promjenu našim jezikom.

»Sine Đerd, blagoslovi me staru! O Brdu Vladimiru hoćeš znati? Mali Vladimir, Mali Sums, tamo je i sad još kiša e kraljit, kraljeva crkva. Da, s oba imena mi zovemo ovo brdo. Znam, pamtim, moj mi je djever o tom pričao. Polazio je narod gore na to brdo. Ima tamo dvadesetičetiri vrela, dva desetičetiri živih voda, a na samom je vrhu glavna voda. Živa voda, kažu da se i sad pozna jama od te vode. Išlo se tamo svake godine jednom, u utorak poslije Duhova. Ne znam zašto baš na taj dan, ali tako je bilo, kažu. Išlo je mlađe i staro. I bolni su polazili, tada je vodio put ravno do kraljeve crkve, tamo na vrhu. Narod je išao sam bez popa, da, svagda bez popa. Djevojke okićene cvijećem, a žene nosile su hranu, i svjeće i mnogo cvijeća. Bolesni su pili onu vodu, zatim su bacali u nju pare. Tko bi to uzeo? Čobani, sine moj, pastiri, koji su izgonili ovce na brdo, oni bi uzeli ono jelo i novac. A tamo, na vrhu ima kao ledina, prostrano polje, tu bi se sakupljao narod. To je sve bilo još prije turorskog zemana, onda kad su ovom zemljom vladali kaurski carevi. Kasnije, kažu, turski su trgovci vunom zatrplali onu vodu. Toliko su tovara vune utrpali u onu jamu, da je vuna izlazila na Bojani kod Sv. Đorda. Jer kažu, tuda je nekad lagum vodio, od Brda Vladimira na grad Šas, a odavde do Sv. Đorda na Bojani. — Danas? Ne, danas nema ni tog laguma, ni vode. Ni onih drugih voda nema više. Ima samo jama navrh brda, to je ona, kud su potrpali tovare vune. I ima izvor žive vode, divan jedan »kroni«, usput kad se penješ na brdo. Nemoj piti od te vode, sine, žestoka je, žeže od nje nepće kao od mraza, može ti nauditi...«

Hja, prijatelji, čujete li sve to? I razumijete li? Kiša e kraljit, kraljeva crkva, vezana uz ime kralja Vladimira. Reći ćete, ah, legenda, neprovjerena priča Popa Đukljanina, onog naivnog kroničara, tko će to pročačkati i naći pravu istinu. Ne, nema druge nego sam vidjeti. Ajmo na Mali Vladimir! Da vidimo vode, puteve, crkvu, ledinu! Jer zna se »na vrhu brda vide se ostaci starog utvrđenja« (Jovićević), ali što su ti ostaci, od čeg potiču? Da li od neke srednjovjekovne grádevine, kao i ruševine grada Svača nedaleko odavde? Ili su stariji, a za ovo bi govorilo staričino pričanje. Živa voda, voda koja lijeći, i koje se duhu zaštitniku prinose žrtve, cvijeće, hrana, novac. Kao ono kad prolazite mimo Ridskoga jezera u istočnim Prokletijama, a u njem se bjelasaju srebrne parice. Domaći će i danas prolazeći tuda, baciti paru u jezero, ništa ne govoreći o tom. Drevna žrtva nimfama, čuvaricama vrela i izvora, što su ih bogovi podarili čovjeku u vrelim balkanskim krševima. I snaga, životna sila žive vode, u koju vjeruje čovjek, koji je spoznao žeđ sprženih, vrućih podneva u svom južnom zavičaju.

Kad smo pred tri dana silazili niza strminu, koja kao silni zid dijeli Duboku Krajinu, to je kraj na jugozapadu Skadarskog jezera, od Ulcinjskog primorja, pogledom smo promatrali Brdo Vladimir pod nama. Nema sumnje, to je jedna od najistaknutijih točaka ovog kraja, jedan od onih visova, s kojih se može vladati zemljom pod sobom. U ovom slučaju, ta je zemlja čitavo područje Skadra i veza Skadra s morem, koju čini rijeka Bojana. Srebrna rijeka

u velikim meandrima protiče zelenom ravnicom. Sa Čafa Smerdec, sa prijevoja kud smo se popeli iz Ostrosa, iz Duboke Krajine, da sademo u polje pod Brdom Vladimir i dalje u Ulcinj, sagledali smo čitav kraj. Pred nama ležala je sva Bojana i sva njena zelena nizina. I dalje, preko nje opet zelena ravan s vodenim ogledalima. To je sjeverna Albanija, sve za Bojanom i dalje Zadrima, kraj za Drinom. Sasvim pred nama, niže od Čafe Smerdec, uzdizao se osamljen vrh Vladimir. Livada na vrhu, zaravan? Da, moglo bi se reći ovako s podaljeg. Ali nekih ruševina ne vidi ni s dogledom. Treba pogledati izbliza.

I sad smo tu na putu da se popnemo na Brdo Vladimir. Neko nas vrijeme vodi obična seoska staza. Dolazimo i do vrela žive vode. Divna voda, obilato je pijemo, jer je ovo jesensko sunce tu na jugu baš dobro pripeklo. Ne pazimo na staričine opomene, ta mi se ne plašimo vila ni rusalka. Mi etnografi računamo na njihovu blagonaklonost prema nama kao prema njihovim posljednjim znancima i poštovaocima. Čak smo i našu čuturicu napunili ovom ujte mirre, dobrom vodom, tko zna da li nas šta čeka od onih dvadesetičetiri voda. Hipertrofija naracije, stajaći brojevi, običan su i nama kritičkim posmatračima suvišan ukras u bujnoj opremi drevne predaje.

Doskora naš put zakreće na lijevo u zaselak Suma. Na naše brdo dalje ni staze, ni puta. Krš, goli kamen sa suhim travama u dubokim škrapama i oštiri srhovi plavog kamena jedan za drugim kao nabrušeni noževi. Ništa, ništa, ta to brdo i nije visoko. Odmah gore, samo grebenom, gumeni potplati drže na glatkim pločama. Đerd skreće na greben, voden instinktom čovjeka, rođenog u ovim krševima. I pored škole i habita, kojeg nosi penje se spretno kao pastir iz albanskih brda. Ali još je jedna prednost u njega. O mladosti, mladosti, teška si ti bolest, a tako te brzo i sigurno svatko preboljuje! No ništa, uspet ćemo se i mi poštovani seniori već nekako. — Ali kud se metnuo onaj put,

Pogled na Medurječe s Vrha Vladimir

Foto: Dr. B. Gušić

kojim se narod, staro i mlado, peo do kraljeve crkve? Ne, ovdje nema ni puta ni staze, ni išta što bi i malo govorilo o tom, da je tu u Srednjem vijeku bilo neko zavjetno mjesto. Jer to i nije tako davno. Srednji vijek morali bismo i u tom terenu napipati. Kad smo pred nekoliko dana, na Skadarskom jezeru, u Dubokoj Krajini, silazili do ruševina samostana i crkve Prečiste Krajinske, što sa svojim zvonikom i tlocrtom govore o svom postanku u 11. stoljeću, u ovom je jedinstveno lijepom kraju sve kazivalo o ranijem životu, koji je tu nekad cvao: šume pitomih kestena, u kojima su momci stoeći visoko na granama stresali krupni zreli kesten, a djevojke ga brale u sepeće, baštine i doci s debelom mirisnom crljenicom, uzoranom u svježe brazde za jesensku sjetu, tu i tamo njive već zazelenjene od ozimih usjeva, grmovi oleandra uz crkvine, stare košćele i maslinici, i putovi, gradeni u kaldrmu sa stepenicama u živoj stijeni od samog jezera sve do sela i do prastarog bunara sa živom vodom na dubokom dnu i za najvećih suša, — sve je to ukazivalo na nekad intenzivan život u ovoj pokrajini lijepog grada Skadra. Pod tankom pokoricom gotovo svježeg muslimanskog nanosa tu još odiše život, koji je iz kasnog srednjeg vijeka, od svoga uspona zračio još dugo u tursko doba sve do u 17., 18 stoljeće.

Ali ovdje na Vladimиру, tu nema ni traga od svega tog. Ogoljelo, pusto brdo, na sve strane sam kraš, škrape i suhe drače. Desno pod grebenom, kojim se uspinjemo, prostrana je stepenica. Ova zaravan, okrenuta na jug, sva je zatrpana gomilom kršlja, koje se s oborinama točilo niz strme strane samog vrha, pa ni tu nema ni traga kakvom putu. Konačno izbijamo na vrh, najprije na prvu izbočinu pa još malo više ne slijedeću i još malo eto nas kod trijangularne točke. Mala, čvrsto usađena drvena piramida, već oštećena gromom, usred golemih hridina. Naše veliko iznenadenje: ni traga kakvoj travnatoj zaravni bar s nekim ostacima zgrade, crkve ili takvog šta. Istina, neka zaravan je tu, samo brdo na vrhu ima očiti plato. Ali kakav krš na tom takozvanom platou. Skačemo s kamena na kamen, s hridi na hrid, goli je kamen ispresjecan dubokim škripima, sve je iskrhano munjama i olujama, isprano silnim vjetrovima, ispečeno suncem. Pomalo se snalazimo: da, tu je jama, očito ona jama iz priče, a u njoj umjesto vune, krupno valuće, uneseno bujicom. Na samom vrhu. Kakvi to mora da su monsunski pljuskovi, koji tu na vrhu brda stvaraju vrtloge u tom lijevkusu. A tu opet na rubu zaravni stoji uspravno visoka stijena. Ali ta stijena ne može stajati tako sama po sebi, nju je ljudska ruka uspravila i čvrsto poduprla kamenjem. Još dalje, srušene su, prevaljene dvije takove hridi. Gle, one sve tri označuju tri vrha trokuta onog platoa, između njih su temelji debelog zida. Da to je zid, nesumnjivo gradeni zid. I kupe su tu, mnogo razbijene svijetle pečene zemlje. Kakve su to kupe, ne može se reći na prvi pogled, ponijet ćemo nekoliko rbina sa sobom, da nam arheolozi kažu o čem se radi. Sad odavde s vrha dobro razabiremo, da je sav onaj materijal na južnoj terasi sasut odavde, da je to sve doista gradevni kamen. A jednako suljaju kupe i kamenje s ovog strmog vrha niz sjeverna točila. No ni traga nekoj gradevini iz Srednjega vijeka. Ne, jer ma kako bila mala i neznatna crkvica, koja bi poticala iz 11. stoljeća ili iz kasnijeg vremena, ne bi ipak mogla nestati tako sasvim bez traga, čak ni tu na ovom oborinama tako izjedenom vrhu. Temelji zida, koje razabiremo uz rub platoa govore da je tu bila neka utvrda, strateška točka, ali ne srednjovjekovni grad, nego gradina iz mnogo ranijeg vremena.

Po svemu šta ovdje nalazimo, otkriva nam se značenje Brda Vladimir, Mali Sums. Samim pogledom s ovog brda doznajemo davnu povijest kraja,

koji leži tu pod nama. Doista, Mali Sums je dominantna točka, koja vlada čitavom Bojanom, ulaznim vratima iz Jadrana u Skadar. Tamo iza Taraboša, to nije daleko od nas, razabire se predgrađe Skadra. Bojana je sva pod nama, na dohvat ruke. Tu je i put, koji od Bara i Ulcinja vodi dobro sklonjenim poljem na Bojanu i dalje u Skadar. Danas tu leže sela Krute, Vladimir, Šas i druga, a polje sad nosi ime Anamala. Pop Dukljanin zna, da je tu car Samuilo pobjedio kralja Vladimira. Da li može biti slučajno, da se tu ime Vladimir javlja i kao toponim brda i sela, i u priči, vezano uz neko zavjetno mjesto. Još ima u ovom kraju vlastitih imena, koja služe kao toponim, napr. Radomir je ime nekog brda nešto sjevernije od Vladimira. A kad na otoku Mljetu nalazimo Bodin-dolac, onda nekako smionije to ime dovodimo u vezu sa zahumskim vladarom Bodinom. Ipak, na samom vrhu brda Vladimir ništa ne ukazuje na bilo kakav arheološki podatak, koji bismo mogli datirati s vremenom zahumskih vladara. Tu nema tragova Srednjeg vijeka. Tek niže, preko polja, koje se rekosmo, proteže podno ovog brda, dižu se ruševine srednjovjekovnog grada Svača.

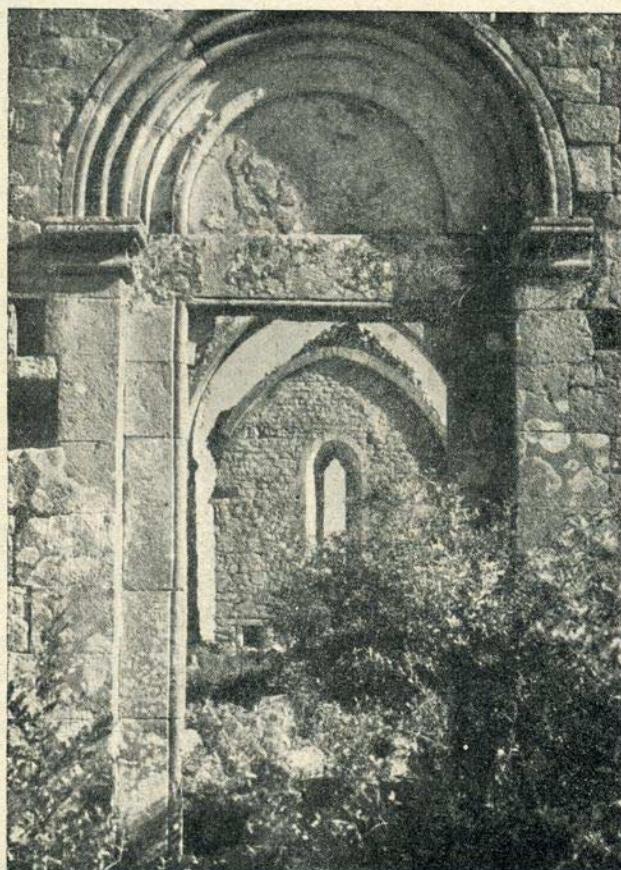
Postaje jasno: Brdo Vladimir—Mali Sums i Šas—Svač dijelovi su jednog te istog naseobenog organizma iz drevne starine. Ovo naše brdo, Mali Sums, to je visoka straža s dobrom pogledom, ona čuva na svom podnožju plodno polje, trgovачki put i urbanizirano naselje, grad-polis, a sve to zajedno služilo je kao desno obrambeno i prometno krilo Bojane, odnosno njenih vratiju za Skadar. Tuda je vodio jedan od putova u blagosloveni basen Skadarskog jezera. Tako je moralo biti od drevne starine, negdje u ono doba, kad se ovaj kraj počeo otvarati u mediteransku ekumenu. — »A kakav je Skadar na Bojani...«, otkada li, iz koje starine pjesma opjeva ljestvu ovog grada, na pragu plodnih njiva i stokom bogatih planina, na plovnom jezeru, bogatom ribom, gradu, koji se močvarama Bojane i ovakvim dobrim stražama kao što je i naš Mali Sums, vjekovima osiguravao od gusarskih naleta s mora. A dalje na sjeveru, na slivu dviju rijeka, Zete i Morače, prostrana pitoma Diocela-Duklja, nad kojom se ponovo dižu brdovite straže, od kojih je Medun služio bar tri tisuće godina.

Grad Šas-Svač u Srednjem je vijeku bio sijelo biskupa pa je kao slobodna komuna kovao i svoj novac. Ali to naselje mora da je ponovo procvalo u Srednjem vijeku, kad se javlja pod ovim svojim imenom. Njegovu raniju povijest ne znamo. Posljednji trag o tome čitamo iz čitavog kraja, odavde s pustog Vladimira.

Pogledamo li s ovog vrha na drugu stranu, na planine u zaleđu, vidjet ćemo, kako tuda niz planinski zid silaze strme vijugave staze. Po jednoj od njih mi smo sašli s Čafa Smerdec, ali i sa Medurječa i još iz ostalih amfiteatralnih prelaza, planinski putovi vode iz Krajine na Skadarskom jezeru, u primorje. To su one arterije, kojim su od pamтивјека ovčari silazili sa svojim stadima stalno svake jeseni, u onoj postojanoj zakonitosti, koja određuje pokretni život nomada, a kojom se izmjenjuju dan i noć, ljeto i zima. Silazila su svilorusna stada i turme malih brdskih konja, natovarenih mješinama. Sir, skorup, med i vosak, vuna i dragocjene kožice kune i lasice, roba su koju stočar nosi na trg u primorje. Jer tu će u toplim zimama, njegova stoka pod maslinama i na strništu proboraviti sve do proljeća. Tisuće grla ovaca i koza u svojim će prenosnim torovima dobro nađubriti zemlju u docima. Zemlja je posjed težaka primoraca, ali joj stoka daje potrebnu obnovu, a stoka je jedini posjed brđanina. Vjekovima tako struji ovdje život. Nomadski pokret i težakov znoj izmjenjuju se u kanonu historijske simbioze. U toj simbiozi, rođenoj iz potrebe jednih i drugih a dokončanoj u mržnji, kojom ove obje strane trajno

progone jedna drugu, ova se zemlja pomalo iscrpljuje i pretvara u kamenu krašku pustinju. Od samog osvita ljudskog života, na sunčanim obalama i na primorskim stranama naših planina, pokrivenim borom i česvinom, vlada taj životni zakon.

Doista, Brdo Vladimir nije srednjovjekovna crkvinia, to je pravi prastari Mali Sums, jedna od mnogih točaka s paleomediteranskim tragovima života u našem južnom Jadranu.

Portal crkve u starom Svaču

Foto: Dr. B. Gušić

Kad smo slijedećeg dana, oko podneva, od ono nekoliko kuća današnjeg sela Šas, uzlazili u stari Svač, od prastarog mediteranskog naselja na ovom mjestu, osim samog položaja, ništa više nismo našli. Prešli smo nekoliko prostranih uravnjenih dolaca, tu mora da je stajala ona negdašnja polis, koju je Mali Sums čuvao. Nešto više, na obronku onog kamenitog grebena, koji zatvara Anamali od Šaskog jezera, ušli smo u ruševine srednjovjekovnog grada. Gusto, zbijeno naselje, kako to vidimo po ostacima kućnih temelja, jer to je sve, što je osim nekoliko crkvina, ostalo od donjeg dijela srednjovjekovnog Svača. Usred ruševina na daleko je vidna crkva, i ona razorenia, ali boљe očuvana

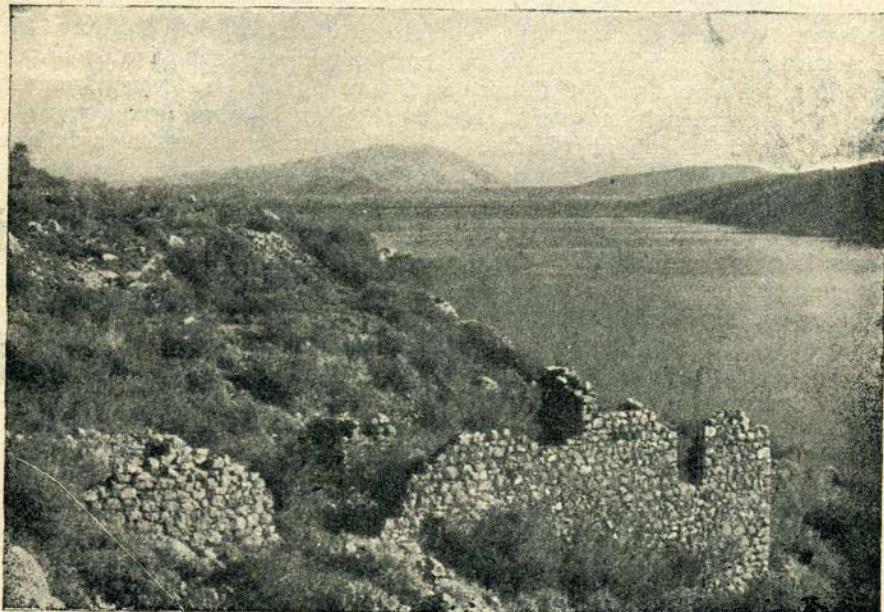
od ostalih zgrada. Kad je sad promatramo izbliza, vidimo da su i njeni ostaci veoma načeti. Još koja zima pa će i to biti samo gomila kamenja. A kakva je to lijepa građevina bila nekad, još se dobro razabire. Ne suviše velika, ta i čitav taj kameni grad zbijen je na tjesnom prostoru, ali veoma skladna crkva sagrađena od klesanih kvadera iz domaćeg sivog vapnenca i očito domaće obrade. Ali pročelje joj je nosilo, to se još dobro vidi, onakav bogati figurativni ukras, kakvog imaju na pr. Visoki Dečani. Portal ima romanički luk, ali profilacija njegovih rebara već je gotički istančana. I visoki uski prozor na fasadi nad portalom i manja bifora na apsidi svršavaju zašiljenim lukom. To je djelo gotike, kako je poznamo s mnogih spomenika francuske umjetnosti, a i tu kod nas na južnom Jadranu, i dalje u zemljama Latinskog carstva, u 13. stoljeću. Slabi ostaci fresaka u luneti portala i u apsidi, dvije oštećene mramorne glavice nad ulaznim vratima, to je sve što je ostalo od ukrasa u kistu i dlijetu. Ali još stoji netaknut trijumfalni luk, još zaglavni kamen na vrhu šiljatog luka nosi alklu, o kojoj je nekad visjela uljanica sa žižom. Ugašeno, razoren, isprevrtano je sve to. Čak su i neki natpisi u kamenu, koji su još pred šezdesetak godina bili čitavi, do kraja izbijeni u barbarskoj želji za uništavanjem. Kao da kaurski džinovi ovih ruševina još uvijek drže u strahu one, koji su s mržnjom uništavali oko sebe sve, što im je opterećivalo savjest.

Ipak, još uvijek ovim krajem zrači dobro, koje je bilo u narod usađeno u vrijeme, kad je tuda protekla struja gotičke arhitekture. Još uvijek posljednjom snagom živi kulturno naslijeđe, tada stečeno. Jer eto u ovom gotičkom luku, u ovom bijelom profilu mramornog dovratnika, nađoh rješenje davnog pitanja: otkuda u nošnji žena iz Barskog i Ulcinjskog primorja ona ljepota u njihovu oglavlju, gdje bijeli veo skromno, a ipak u sublimnoj stilizaciji govori likovnim izrazom one epohe, koja zrelu gotičku formu unosi u okvir svog novog renesansnog poimanja. U posljednjim ostacima nekad cvjetnih gradova na našem Jugu, u Starom Baru, u zadnjim tragovima u Ulcinju, ali najviše tu u Svaču, doznajemo kako je ova čitava zemlja primala stvaralački impulz uporedo tadašnjem svjetskom kulturnom zbivanju. Živo se prisjećamo jedne od nešto poznatijih ličnosti iz onoga doba. To je kraljica Jelena, žena Uroša I. Nemanjića. Njenim je prilogom podignuta i ova crkva u Svaču, a i mnoge druge, od kojih je na pr. Sv. Srdu i Baku na lijevoj obali Bojane prekrasne gotičke lukove, natpise i mramorne zidove, rijeka nedavno do kraja potopila. Ova princesa latinskog i anžuvinskog roda po svom je djelovanju prava predstavnica onog dinamičnog pokoljenja, koje na baštini oronulog grčkog carstva, pa i tu na promjeru od Drača do Kotora, gradi kulturno djelo u svarivanju Istoka i Zapada, i tako stvara onu sintezu, koja će doskora uroditи silnim usponom renesanse. Silnim usponom za sve ostale osim za nas, jer crni udes upravo tada razbija našu dalju sudbinu. Pa tako, dok francuski i talijanski spomenici iz onog doba, crkve, dvorci i palače svojim bogatstvom i vrijednosti danas predstavljaju i veličinu onih naroda i njihov kulturni opus, — mi stojimo tu usred ruševina i sve što imamo stane na dlan jedne ruke: šestansko oglavlje, alka u napuknutom luku crkve u Svaču. No i pored toga, malo poznata ljepota šestanskog dijadema još odiše onim duhom, što ga je darovita princesa usadila u mnoga pokoljenja svog naroda okupljajući oko sebe djevojke i mlade žene i učeći ih tekstilnom umijeću i novim uzorima.

Sunce sa zapada već pozlaćuje crkvu, a mi se teško odvajamo od nje i od svih onih građevina, nestalih i nepoznatih, a nekad gusto niklih u ovoj zemlji, u Skadru i njegovoј pokrajini, širokoj i nekoč sretnoj i bogatoj u naručju Bojane. Još jedan skok na »akropolu« Svača, gdje još stoe obrambene zidine

s tragovima gradskih vratiju gornjega grada, i zatim u zlatnom sjaju silaz niz strme stijene podno grada Svača na jezero. Kakvo »planinarenje« u tom kršu i guštari! Čak i za kozju stazu ili za ploču umrljanu ovćjim papcima iznalažimo lijepo ime »put«, jedan drugom dovikujemo »eto, tu je put«, i spašavamo se iz šikare. Ovo je samo šipkovina, zlatnožuti trnoviti grm, s kojeg nam se zreli plodovi smiju svojom napuklom crvenom jezgrom. Kakva bizarna ljepota, a kakva teškoća nama umornim u ovom bespuću!

Konačno smo na jezeru, bar tako se čini. Ravno, mekano tlo pruža se preda mnom. »Ne silazite, ostajte na kamenu!« Ali da, zavelo me meko tlo, i tap, sad sam s obje noge u glibu preko gležnja. Simpatičan miris sumpornog blata naglo podiže asocijaciju od Tuhlja do Venecije, a mi smo u džungli trstike i šaša, iz

Sasko jezero s ruševinama grada Svača

Foto: Dr. B. Gušić

kojeg dva Škiptara izvlače nepatvoren muzejski primjerak preistorijskog monoksila. Teškom se mukom ukrcavamo u nj. U čunu preplovit ćemo Šasko jezero, jer prije noći treba da dohvativmo naš konak, a taj je još daleko na Bojani. Gazeći preko koljena u blatu, naši nas vozari izvlače iz plićine u čistu vodu pa tu uskaču i sami u čun, i onako mokri i kaljavi razmahuju se veslima. Sa petoro nas u plitkom trupu, čun tone gotovo do ruba i jedva uzdržava ravnotežu, zapljuškuju ga valići, a dno mu je i onako puno crnoga gliba. Oko nas diže se preplaćen ptičji svijet. Sive čaplje, jata divljih pataka, neki mali tamni galebi i još toliko tog nepoznatog, tu je na svom jesenskom propotovanju, neko i na zimovanju. Utihnuli smo, znojni i pomalo umorni. Obuhvatila nas je pastelna, zlatnoplava i svilenkasta atmosfera ovog snenog jezera, ljepota njegovih tihih voda, njegovih samotnih obala.

Krupan, bijeli lopoć, posljednji ove jeseni, zanjihao se na dohvativ ruke na mekanom valu. Naš vozar, grub i kaljav, koji me je neštedimice polijevao

svojim kratkim veslom, osjetio je moj pogled na cvijetu. Usrdnom kretnjom posegnuo je za njim. Zaustavljam ga. Ne, ne treba još i te romantike u ovoj čudnoj zemlji, dosta je tih suprotnosti između njene neslućene ljepote i krajnje divljine. I onako, nas došljake, koji smo na ove tihe vode banuli iz zahuktane svagdašnjice, grabi impresija ovog zaboravljenog kraja, razdire nas i muči svojim pitanjima, punim proturječja. Osta iza nas mirisni Izidin cvijet njišući se na tamno vodi.

Iskrcavamo se, opraštamo od naših vozara i opet hitamo u krš. Ponovo škape, drače, mirisne trave i »tu je put«. Pada rani sumrak, žurimo. Iz guštare, sasvim blizu nas, zaleprša sovuljaga, jedna, zatim druga. Mora da tu ima mlađih zečeva i ptića. Ali radaju se druge misli: sova, Atenina ptica. Doista, blagi duh Atenin još uvijek struji u tihim vodama, u srebrnom svijetlu, u balzamskom mirisu ove zemlje, ali je nesretna kob bije već vjekovima, potresa je groznicom jada, močvara, zlokobnih ljudskih osveta. O Ateno, o Ergane, ti velika Radilice, ti koja nauči čovjeka da iz kamena satvori djelo besmrtnе ljepote, i njegovu ženu da iz niti tanje od paučine, izatka tvoj peplos i svoj najčišći nevjestinski veo, tvoje su stope još utisnute na stazama ove zemlje, koja je nekoč evala u tvojim vještinama, a sad se grči raskoljena nesretnom granicom, — otri smrtnu tugu ove zemlje, da bi čovjek s ovu i s onu stranu ove apstraktne, a krvave crte ponovo progovorio istim jezikom pravde, snošljivosti i ljudske cijene.

Gotovo u noć, u posljednji čas tu u pedesetmetarskom graničnom pojasu, prodosmo pored karaule i udosmo pod gostoljubni krov našeg prijatelja Don Iva, župnika u Sv. Đorđu na Bojani.

H. Čaušević, Sarajevo

Zaboravljenе planine

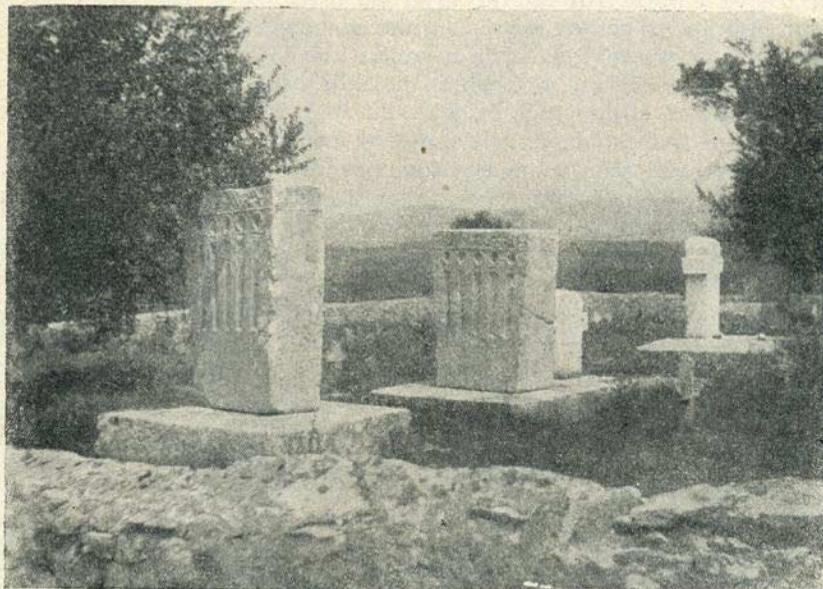
(Raduša — Ljubuša — Vran)

Na čitavom putu od Gornjeg Vakufa do Masne Luke pod Čvrsnicom susreću nas stečci, čudesni nadgrobni spomenici bosanskih Bogumila. Nalazimo ih na najljepšim mjestima krških polja i na vrhovima planina. Uvijek su isti, tiki, dostojanstveni i prirodni. Divno ukomponirani u svoju sredinu, ovi glo-mazni kameni blokovi izgledaju kao da su izrasli iz zemlje.

Bogumili su neizmjerno voljeli život i prirodu. To pokazuju ornamenti i reljefi smjelih motiva na njihovim stećcima. Prije nekoliko godina na izložbi u Parizu pretstavlјali su pravo otkriće, kao i škruti epitafi uklесani u tvrdom kamenu. Čini mi se da se na stećcima nalaze najdirljiviji i najpoetičniji nadgrobni natpisi, koje sam ikada pročitao. »Družino žalite me, jer mlad umrije, a bijah jedini u majke«. Tako piše na grobu Bogčina sina Stankova.

Idući dolinom potoka Voljice, nad kojom se nadnijela oblacima uprljana Raduša, radujem se susretu sa smirenim bogumilskim grobovima, a ujedno žalim što sam do sada imao izgubljene iz vida ove planine, koje u sebi skrivaju mnoga osebujne ljepote i bogate ostatke davno isčezle civilizacije Dobrih Bošnjana.

Ovo planinsko područje izgleda mi da je gotovo sasvim izostavljeno iz našeg planinarskog života. Eto, u jedinom bosansko-hercegovačkom planinarskom vodiču (Kroz planine BiH, Sarajevo 1935.) Ljubuša i Raduša uopće nemaju mjesta. Isto tako za stanovnike privremenih ili stalnih naselja u ovim planinama planinar je pojam malo razumljiv i poznat. Strani ljudi sa teškim naprtnjačama na ledima za njih su ili inženjeri, koji premjeravaju pašnjake i mjere vrhove ili kriomčari duhana. Pokušao sam objasniti im da ja idem sa sasvim drugim ciljem i da me ne zanimaju ni granice pašnjaka niti duhan. Ali moj pokušaj je doživio isti neuspjeh kao i prije nekoliko godina kada sam na

Bogumilski stećci

Moračkim planinama uzaludno tumačio crnogorskim gorštacima da hodam po planinama bez ikakove plaće i samo radi svoga zadovoljstva.

A ove planine ne zasluzuju da budu mimođene. One nisu ništa manje zanimljive od Visočice, Crvnja ili Bjelašnice, premda u njima nema one stravične ljepote, koja leži na stijenama Prenja, Čvrsnice ili Čabulje.

Glomazna i visoka Raduša, koja već iz vlaka mnogo prije Gornjeg Vakufa privlači pažnju i imponira, pretstavlja kombinaciju tamnih zelengorskih šuma, vlašičkih pašnjaka i jednoličnog hercegovačkog krša. Pašnjaci se pružaju hrbitom planine, penju se do samog vrha Idovca ili se provlače kroz gусте bukove i jelove šume praveći tako, kao na pr. kod Prskalovih staja, široke i lijepе sjenokose.

Osobito impozantno djeluju pašnjaci na oblik masivu Plandištu, koji zimi pretstavlja skijaške terene kakvi se samo mogu naći još na Jahorini ili Bitovnji. Ovdje se nalazi i prvo Raduško jezero, koje doduše nije ucrtano u mojoj specijalki, ali koje sigurno postoji. Maleno i pokriveno barskom travom

ono u stvari pretstavlja običnu veću lokvu, koja nema čak ni onoliko ljepote koliko Crepulja na Plasi. Nikada mi nisu izgledala lijepa jezera okružena pašnjacima i livadama. Samo krš, kamen ili šuma daju jezeru onaj mistični čar, onaj ukleti izgled, koji osvaja i privlači. Zbog toga ne mogu reći da je ova lokva, koju mještani zovu jezerom, ostavila na mene bilo kakav dojam.

Četrdesetak minuta dalje, gotovo pod samim vrhom Idovca, nalazi se drugo jezero zvano Idovačko. Nešto je veće, promjer mu iznosi oko 65 metara. Ovo sam jezero očekivao sa velikom značajkom. Privlačila me je njegova duljina i njegov položaj. Nadao sam se da će naći svjetlo-zelenu vodu, koja kvasi vječno žedni krš svojih obala, koja osamljenošću i ljepotom potpaljuje maštu i stvara legende. Penjući se uz padine Idovca bio sam gotovo čvrsto uvjeren da će stajati na obali jezera, koje će me poput Zabojskog osvojiti na mah i koje će moći ostaviti samo sa dubokom tugom. Ali, doživio sam opet razočaranje. U omanjoj ovalnoj kotlini lelujao se prljavi i tanki sloj vode, iz koje je veselo provirivalo vodeno bilje. Na prvi pogled mi nije bilo jasno da li je to jezero koje se pretvara u baru ili bara koja je na putu da postane jezero. Ovako nešto nisam ni tražio niti očekivao. Napravio sam par snimaka i bez zadržavanja uputio se prema vrhu, od kojeg me dijelilo svega desetak minuta.

Na Idovcu (1956 m) našu pažnju ne zaokupljaju toliko raznoliki oblici susjednih planina (Vranica, Ljubuša, Cincar i dr.), koje strše na horizontu, koliko mrke šume Raduše i kao jed zeleno Vukovsko polje na sjeverozapadu.

Gotovo svi sjeverni dijelovi planine prekriveni su gustom šumom, koja silazi čak i do voćnjaka u naselju Voljice. Samo mjestimično su njemački topovi za vrijeme dugih ofenziva ili požari prorijedili šumu i ostavili iza sebe jezive kosture spaljenog drveća.

Osobito snažno djeluje tamna šuma Prodajnice, koja se pruža nekako sredinom planine. Izgleda mi kao odvaljeni i zaboravljeni komad noći. U njoj se skrivaju medvjedi, koji unose strah u ljetne stanove i sela pod planinom. Gledajući ova mrka šumska prostranstva, bilo mi je jasno zašto su nas seljaci u zaselku Gaj usrdno odgovarali da odustanemo od noćnog pohoda na Radušu.

Idovac je široko razvučena kupa blagih padina, koja стоји upravo na granici između bujnih šuma i pašnjaka na sjeveru i bezživotnog krša na jugu.

Južne padine Raduše, koje se dosta strmo ruše prema cesti Prozor – Duvno, sačinjava jednolični i tužni vapnenac tek ponegdje išaran zelenim oazama malih krških polja. Jedna od takvih oaza je i selo Ibrahimov Dolac kamo nas je doveo dobar planinski put, koji vodi gotovo od samog vrha prema jugu. Selo se nalazi na jednoj, da tako kažem, stepenici, na kojoj se zaustavila plodna crnica snešena sa strmih strana.

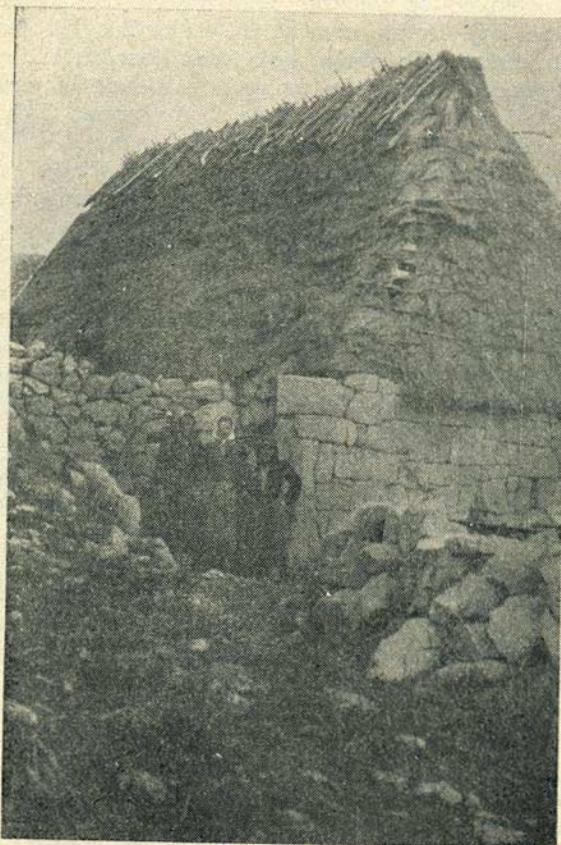
Ni jednog se trenutka nisam zaustavio u ovom naselju, čim sam utvrdio da u njemu nema živog izvora. Oštrom strminom nastavio sam put prema cesti. Kroz večernju sumaglicu u daljnji crvenio se krov samostana u Šćitu i naselja u dolini Rame. Eto, svega nekoliko kilometara daleko nalaze se raspjevani izvori ove rijeke, koja poput pijavice izvlači životni sok iz Raduše i ostavlja muku i žed u žednim selima i stanovima na planini.

Već gotovo dva sata čekamo na cesti kod isturenih kuća zaselka Konjdolac da nas bilo kakvo vozilo prebaci kojih desetak kilometara niže do izvora Rame. Sve je uzalud, jer ovo je, rekao bih, neka pusta i zaboravljena cesta. Ne preostaje ništa drugo nego pješice gaziti kroz svježu noć kišnog kolovoza do starih vodenica na Varvari.

Na izvorima Rame stvaralačka snaga vodene mase u zahuktalom pokretu pretstavlja veličanstvenu antitezu mrtvačkom miru raduškog krša. Ovdje sve

ključa u zelenoj pjeni života. Prozračna voda, koja se razljeva na sve strane, ozivljuje čak i oronule vodenice i daje im snagu i polet mladosti. Zaista, nije čudno da su sve filozofije životnog optimizma i dinamike nastale na obalama i izvorima rijeka.

S naporom se otimamo hipnotičkoj moći vode i vraćamo na cestu. Pješčimo nazad do Konjdolca, jer smo se već uvjerili da je uzaludno očekivati bilo kakvo vozilo na ovoj pustoj cesti, koja kao bijela traka razdvaja Radušu od

Ljetni stanovi na Ljubuši

Ljubuše. I sa izvora Rame, posebno iz Kopčića, mogli smo preko Proslapske planine krenuti direktno na Ljubušu, ali naš pravac je odabran preko Dašnika. I zato moramo nazad.

Jako strmim putem, zapravo rižom za svlačenje balvana, penjemo se uz Dašnik, prvu barijeru Ljubuše. Kroz gustu jelovu šumu probijaju povremeno snopovi sunca. Sparina i žed nas prate.

Pri vrhu Dašnika naglo nestaje šume. Zavjesa od jelovih grana isčeza. Pred nama se pružaju prostranstva Ljubuše. Ogromna, blago zatalasana krška visoravan sa čitavim nizom niskih lanaca, koji se pružaju u neredu na sve strane, sočni pašnjaci često iskićeni kolonijama istobojnog cvijeća, vrtače udub-

ljene u bijelom vapnencu, brojna stada krupne i sitne stoke, ljetni stanovi sa slannatim krovovima i oskudnim čatrnjama, te napokon neprekidna žđ za vodom – to je Ljubaša.

U daljini sasvim na jugu стоји impozantna visoka kupa sva u nekom plavičastom svijetu. Njen dominantni položaj pokazuje već na prvi pogled da je to najveći vrh ovog zatalasanog prostranstva: Velika Ljubaša (1797 m) ili – kako je narod zove – Crnovrh (ustvari Crni Vrh je udaljen preko 3 km sjevero-zapadno od Vel. Ljubaše). Njegove jednostavne i istaknute linije privlače su još sa Idovca našu pažnju.

Puna dva i po sata primičemo se vrhu gazeći naizmjence travu i kamen, a pejsaž ostaje uvijek isti: na sve strane valoviti pašnjaci iz kojih poput izraslini viri bijeli vapnenac. Tek na liniji horizonta naziru se crne pjege šume. Nigdje ni jednog oštrog vrha, odsječene stijene ili figure od kamena. Samo Vel. Ljubaša lagano mijenja svoj oblik. Široka kupa razvlači se pred našim očima u dugu gredu blagih i neinteresantnih padina.

Ovdje bi trebalo doći zimi i uživati u rijetkoj terenskoj vožnji. Ali tko bi našao skloništa u ovom prostoru kada snijeg zatrpa vrtače i ljetne stanove, a obli vrhovi postanu pod bijelim pokrivačem potpuno slični jedan drugome. Doduše, u Zvirnjači na zapadu, kao i u krškim poljima na jugu s druge strane vrha, postoje stalna ljudska naselja. U Zlropolju i Trebiževu ostaju i preko zime čobani, dobrovoljni zarobljenici snijega i vjetra. Čuvaju oni tako staru tradiciju još iz bogumilskih vremena.

Ni u ono davno doba ova planina nije nikada bila pusta. Bogumili su ostali ovdje čak i poslije smrti. Njihovi brojni grobovi to živo potvrđuju. U kraškom polju pod Zvirnjačom stoje bogumilska groblja. Isto tako na sredini Trebiževskog polja, koje razdvaja Ljubašu od Vrana, nalazi se veliko groblje Bogumila. Pa i u središtu same planine kod ljetnih katuna Petrović izdižu se bogumilske nadgrobne ploče.

Odavde do Vel. Ljubaše nema još mnogo, ali mi se ne zadržavamo na groblju. Oblaci i magla prijete da zaposjednu vrh i otmu nam radost dalekih vidika. Utrkujemo se s njima, jer samo sa vrha možemo obuhvatiti čitavo prostranstvo Ljubaše, a ujedno vidjeti i šta ima s druge strane, zapravo odrediti najkraći put do Trebiževa pod Vranom.

Dosta vremena nam je trebalo dok smo na Vel. Ljubaši odredili sve marnatnije točke širokog vidokruga, dok smo pronašli pećinu kojih stotinjak metara niže prema zapadu, te mali izvorčić, koji jedva kapa, na južnoj strani grede. U smiraj dana vjetar nas je otjerao sa vrha.

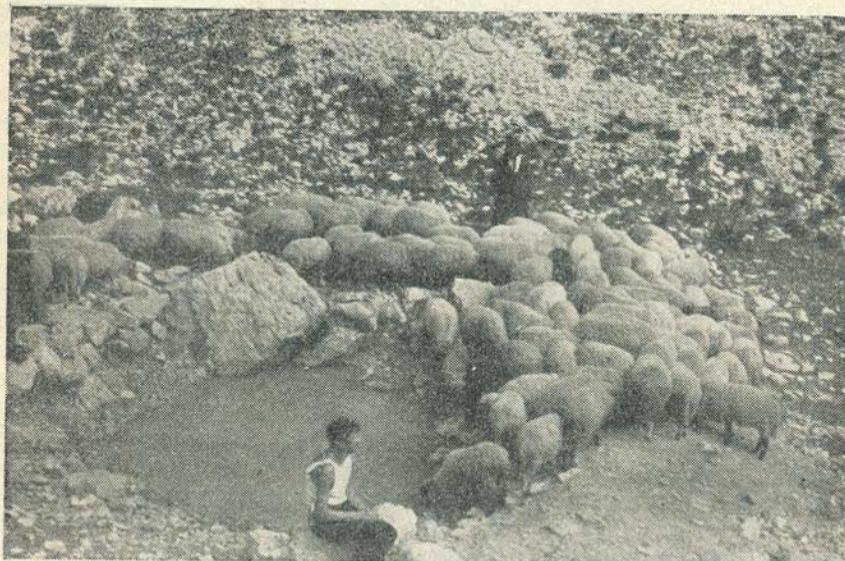
Citv sat sam sjedio na bogumilskom groblju u Trebiževu gledajući ogromne kamene gromade glatkō isklesanih i pravilnih ploha, na kojima su se ponegdje nazirali ostatci reljefa. Ni primjetio nisam kada je na crne vrhove Vrana, koji se naglo uzdižu nepuna 2 kilometra daleko od mene, legla fina biserna svjetlost mjesecine, zapletena u gustu klekovinu.

Iznenaden sam kako mračan utisak daje Vran, promatran s ove strane. Cjelokupni planinski masiv, zbijen kao leđa nekog kolosalnog bizona, prekriven je šumom i klekovinom. Čak ni sami vrhovi planine nisu slobodni od klekovine, zbog čega gube mnogo od svoje ljepote i elegancije.

Slijedećeg dana smo se čitave sate probijali kroz klekovinu tražeći izgubljeni put, koji je kao začaran nestao čim smo izašli iz šume. Još u Trebiževu seljaci su nas upozoravali da se puteljak, koji vodi preko Divić Bašte na Vran, rijetko upotrebljava i da je mjestimično sasvim zarasto. Naime, zbog česte pojave medvjeda stoka se s ove strane ne izvodi više na planinu.

Mi smo ipak očekivali da čemo proći bez većih poteškoća. Bilo nam je poznato da su jugoistočne padine Vrana, koje se suočavaju sa Čvrsnicom, gole i gotovo bez vegetacije. Nadali smo se stoga da će biti lako prolazna i široka uvala Medvjedi do, koja leži u sredini planine, uklještena između Vel. Divića (1843 m), Vel. Vrana (2074 m) i Malog Vrana (2017 m). Naše pretpostavke bile su iz temelja neosnovane. Čim smo izašli iz šume dočekalo nas je jedno more klekovine. Čak i Vel. Vran, koji se lijepo vidio u daljini, s ove strane je op-sjednut gustim poleglim stablima kleke.

Nalazili smo se južno od Vel. Divića (u specijalki: Čelinka). Ovuda prema karti sigurno prolazi put, koji ide uzduž planine kroz Medvjedi do, ali mi ga uzalud pokušavamo naći. Penjemo se uz sipar do pod sami vrh Divića. Odavde se vidi u daljini na jednom proplanku uska nit puteljka.

Lokva, pojilo na Vranu

Stajalo nas je mnogo muke i znoja dok smo došli na put, boreći se sa ljutim pipcima klekovine. Na malom proplanku pod Bijelom Glavom susrećemo čobanice iz Dugog Polja. Prestravljenе vraćaju stada u selo, iako je tek podne. Pričaju nam da su par minuta prije našeg dolaska susrele medvjeda. Od njih doznaјemo da je put, koji vodi iz Medvjedeg dola istočno za Mijatovu Jamu i Vel. Vran, potpuno zarastao. Produžujemo stoga ispod Bijele Glave prema jugu sada već dobro uhodanim pastirskim putem. Namjera nam je da sa jugoistočne strane izademo na goli greben Vel. Vrana i tako dođemo do vrha. Zaobilazan i naporan put, ali pod ovim uvjetima — kada barikade klekovine stoje na sve strane — čini mi se jedino moguć.

Pod glomaznom debelom gredom Vel. Vrana leži čitava planina kao neka golema kosmata životinja u gluhoj tišini svoje klekovine. Ovdje caruju samo dvije boje: mrko-zelena boja oštreljih klekova iglica i siva izglođanog krša. Široko razvučeni lanci vrhova, zarobljeni i spleteni u granje klekovine, tuguju u svojoj samoći.

Ovdje gotovo nema strmih stijena i kao slonovača bijelih litica, širokih pašnjaka, tankih vrhova i prozirnih jezera, ali i pored toga Vran ima svoje čari. On osvaja svojom ljutom nepristupačnošću, svojom tajanstvenom i jezivom tišinom.

Sa Vel. Vrana sigurno je najljepši pogled na raskošni masiv Ćvrsnice, kao i na sivo-zelena prostranstva Ljubuše i Raduše. Na zapadu oko samo klizne preko Duvanjskog polja, sudari se sa dalekim zidom Dinare, da se napokon zaustavi na Buškom blatu, koje se ljeska na suncu i svjetli svjetlošću razliveno žive.

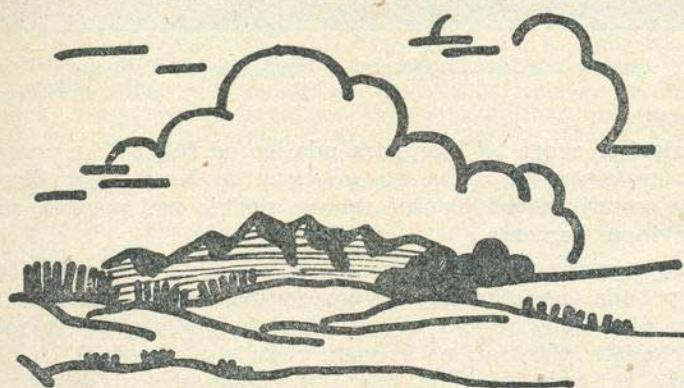
Sjeverno od vrha, tamo pod Velikim Visom, prosut je u pravcu Dugog Polja derdan golemyh vrtača, koje se u ritmu prelijevaju jedna u drugu. To je Mijatova Jama, po predaji sklonište legendarnog hajduka Tomić Mijata, čija uspomena i danas živi u selima ispod planine.

Imam dojam da se na Vranu svaka pećina ili polupećina, vrtača ili obična jama pripisuje hajduku Mijatu. Čobanice, koje smo sreli, uporno su tvrdile da je Mijatova Jama omanja polupećina pod Debelim brdom, desetak minuta daleko od lokve-pojila u blizini puta za selo Podborje. (Na ovoj polupećini i danas je očuvan znak bivšeg HPD »Bjelašnica« iz Sarajeva!). U mojoj specijalki Mijatova Jama je locirana sjevero-istočno od vrha Vrane (1961 m), dok sistem vrtača između Vel. Visa i Vel. Vrana nije uopće označen.

Nije sasvim bez osnova priča, koju sam čuo u Dugom Polju, da je hajduk Mijat iz polja kroz pećinu izlazio na Vran. Povezani lanac vrtača svakako je bio temelj ovakvim legendama. I zaista, Vran je pružao hajduku i njegovoj družini utočište kakvo je samo mogao poželjeti. Klekovina, pećine i vrtače su im sigurno bile bolja zaštita i draži saveznik od najvjernijeg jataka.

Sunce je još balansiralo na vrhovima Ćvrsnice kada sam golin padinama sišao u Dugo Polje. Ovdje susrećem čudnu kolonu ljudi sa teškim naprtnjačama na leđima. Idu na rastojanju od kojih 300 metara jedan iza drugog. Kriomčari duhana gaze u sumrak svojim poznatim stazama. Dok se pozdravljam s njima, nehotično se pitam: nisu li upravo ovi ljudi prošle zime onako grubo opljačkali lijepu planinarsku kuću pod Velikim Vilincem?

Prije nego sam stigao do bogumilskog groblja iznad Masne Luke sunce se spljusnulo i na poznati način izgubilo tamo put Blidičkog jezera, osuvši posljednju vatrnu na vrhove Ćvrsnice. Iz klekovine Vrana već je izvirala noć.

P R O M I N A

(Hrvatske planine 8.)

Poput osamljenog otoka, strmih i oštro omeđenih strana, uzdigla se Promina usred zloglasnog, bezvodnog krša Dalmatinske zagore, iznad onog mora kamenja, što se stere u prostoru između Knina, Drniša i Šibenika. Protegla se u dužinu od desetak kilometara u kutu što ga čini rijeka Krka sa svojim prijekom Čikolom i to u Dinarskom smjeru od SZ prema JI, kao i većina naših kraških planina.

Usprkos glomaznih dimenzija, Promina je vrlo pristupačna planina. Sa svih strana okružena je cestama, gdje saobraćaju autobusne linije, a njen

Pogled od Šarenih jezera u Biskupiji na Prominu

Foto: Dr. Z. Poljak

najviši vrh nalazi se svega tri kilometra udaljen od željezničke pruge. Putniku koji Prominu promatra iz vlaka na prijelazu iz Kosovog u Petrovo polje čini se kao da se najviši vrh planine upravo nadvija nad prugom, prijeteci da će je zasuti lavinom kamenja.

Unatoč svoje pristupačnosti Promina sve do nedavna nije bila česti objekt planinarskih pohoda, no otkad je prošle godine Savjet planinara šibenskog kotara unio u plan svog rada i ovu planinu te podigao pod njenim vrhom planinarsko sklonište, planinari na Promini postaju sve brojniji. Uz planinarsko sklonište i lake pristupe Promina ima i tu prednost, što se na njoj nalazi nekoliko nepresušivih vrela, par lijepih borovih šuma posađenih još početkom

ovog stoljeća, zatim što su usponi dosta kratki, a njihova strmina umjerena. Vrh Promine nije visok, no ipak pruža veoma prostran pogled na sve strane. Promina se naime, kako kažu geografi, diže s Kistanjsko-skradinske ravni ili površi poput »mosora« za 800—900 metara.

U Sjevernoj Dalmaciji razvila se između Zrmanje i Neretve uslijed erozije i denudacije prostrana ravan visoka oko 300—400 metara, poznata pod imenom Skradinska, Kotarska ili Kistanjska. Posve je ravna i presjeca sve slojeve planina koje su ovdje ranije nastale nabiranjem zemljine kore ili njenim pucanjem. Rijeke koje tu teku usjekle su se svojim dubokim koritima poput kanjona. Na toj ravni ispinju se osamljene gore, koje su zaostale ne zbog svoje tvrdoće ili otpornosti slojeva, nego zato jer nisu bile dohvaćene, ostale su po strani od djelovanja tekućica koje su denudirale i erodirale čitavu ravan. Tako zaostali dijelovi, koji se izdižu u obliku osamljenih brda, nazvani su »mosorima« po brdu Mosoru kod Splita, čime se htjelo istaći razliku od sličnih brda koja su nastala radi tvrdoće ili otpornosti građe. Takav način postanka imaju još neke planine u Dalmaciji (Mosor, Kozjak, Biokovo), pa je po Mosoru taj termin ušao u geološku nauku za planine sličnog načina postanka.

Promina se diže s ove ravni kao glomazna, nerazvedena planina. Sa nje se ne spušta ni jedna dolina, ne silazi ni jedna rijeka. No unatoč svog pustog lica, Promina je već preko jednog stoljeća glavni izvor prihoda čitavog kraja. Njeno bogatstvo nalazi se u njenom podzemlju. Kad se pri kraju eocena povuklo more sve do podnožja Velebita i Dinare, zaostala su u Dalmatinskoj zagori plitka jezera slabo slane vode. Na obalama tih jezera uspijevala je bujna vegetacija koja je podala gradivo za tvorbu velikih količina mrkog ugljena vrlo dobre kvalitete. Sa obje strane Promine ugalj se eksplloatira već odavno. Prvi put se počeo kopati 1834. kod Siverića. U tu svrhu sagradena je bila pruga do Siverića i posebni odvojak do Velušića. Pruge su još i danas u upotrebi isto kao i hidrocentrala koju su ugljenokopna društva »Monte Promina« iz Trsta i »Dalmatia« sagradile 1910. kod Roškog slapa na Krki radi pogona rudarskih postrojenja. Danas se pod Prominom pruža čitav labirint podzemnih prostora koji su zaostali nakon vađenja uglja. Brojni otvori napuštenih rovova posijani u kršu po podnožju planine, postaju prolazniku vidljivi tek za hladnih dana, kad se iz njih diže topli zrak u obliku magle ili pare. Jedno takvo mjesto, gdje po pričanju ima i podzemnih požara, nalazi se upravo uz put koji vodi iz Drniša na planinu. Narod ga zove Puharine. Najveće naslage kamenog ugljena u Promini nalaze se kod sela Siverića i Velušića. Glavni sloj u Siveriću debeo je poprečno oko 15 metara, a daje blizu 5.000 kalorija. Osim ugljena, na Promini i oko nje ima i asfalta. Smatra se da Mlečani ne bi mogli popločati trg sv. Marka u Veneciji asfaltom, da ga nisu dovezli iz Dalmacije. Danas su nalazišta ugljena pri kraju i približava se vrijeme kad će eksplloatacija prestati. Teški ekonomski problem koji bi nastao nezaposlenošću rudara izgleda da će ipak biti riješen, jer će se rad preorientirati na boksit. Promina je boksitom bogata i već odavna se eksplloatira boksit kod sela Trbounja sa zapadne strane i sa istočne strane kod Kljaka u Petrovom polju.

Na Promini i na raznim drugim mjestima Dalmacije pojavljuju se nad pjeskovitim laporastim naslagama pločasti latori, gromače, gline i pješčanjaci. Po Promini nazivaju se ovi slojevi »Prominskim naslagama«, i upravo to su glavna nalazišta ugljena. Bogatstvo bilinskih i životinjskih ostataka u laporima Promine već davno je bilo predmet živog interesa učenjaka. Od domaćih istraživača proučavao je mekušce S. Brusina (Prilozi paleontologiji hrvatskoj, Rad 28, 1873.). I naš čuveni geolog D. Gorjanović-Kramberger bavio se Prominom (Fosilni sisari Hrv., Slav. i Dalmacije. Rad 69, 1889.). U komadu lignita iz Siverića našlo se ostataka krupnokožca »Anthracoterium Dalmatinum«, od kojeg je nekoliko ostataka dospjelo i u zagrebački muzej. Od stranih učenjaka spomenut ćemo samo bečkog paleontologa K. Ettinghausena, koji je godinama uporno i temeljito istraživao gradu Promine, organizirao skupljanje fosila i mnogo pisao o nalazima, te konačno 1854. izdao raspravu »Die eocene Flora des Monte Promina« (Denkschriften d. k. Akademie d. Wiss. Wien 1854. S. 17—44).

Penjući se na Prominu planinaru će se ispočetka činiti čitava planina pusta i nezanimljiva. Proći će mimo niskih kućica pokritih kamenitim pločama, a okruženih s nešto vinove loze i smokava, a zatim će se naći na kamenitim

strminama obraslima niskom šikarom i oskudnom travom. No kod daljnog uspinjanja naći će ipak mnogo zadovoljstva. Strmina postaje blaža, javljaju se šume i visinski pašnjaci, a sve prostraniji vidik ubrzo će zaokupiti njegovu pažnju. Na podnožju Promine u pravcu mora ugledat će prostranu Kistanjsko-skradinsku ravan, prosjećenu kanjonima Krke i Čikole i cestom koja iz Knina vodi za Drniš i Šibenik, povezujući sela Prominske općine i Miljevaca. U daljinji plavi se more i naziru se otoci. Na drugu stranu ugledat će Dinaru s njenim pratiocima, pogled upravo veličanstven, a na podnožju Promine dva lijepa zelena polja, čije se ravne plohe neobično ističu usred izbrazdanog, raspuštanog kamenja. To su Petrovo i Kosovo polje, dva bisera Dalmatinske zagore. Ovdje ima dovoljno zelenila, ima izvora i voda tekućica. Od pamтивjeka je ovdje čovjek rado obitavao i oružjem branio zelenu oazu od zavidnih susjeda. Mnogobrojne gradine oko Promine očito govore o tome, pobuđujući istovremeno znatiželju i maštu svakog prolaznika. Čiji su to bili gradovi, tko je stanovalo u tim pustim dvorovima mimo kojih prolazimo? Neupućeni prolaznik neće moći ni naslutiti koliko se ovdje krije tragova daleke prošlosti, raznih naroda i raznih kultura i civilizacija. Već samo ime Promina historijski je spomen. Sačuvao nam je uspomenu na stari ilirski grad Promonu.

Promona je bio jedan od najljepših gradova ilirskog plemena Liburna, no kako se nalazio na granici prema ratobornom plemenu Dalmata, koji su živjeli od Promone na jug, često je bio predmet njihovih napada i razlog krvavih borbi između ta dva plemena. Borbe oko Promone prestale su tek 33. godine prije Krista, kad ju je osvojio rimski vojskovođa Oktavijan, kasnije rimski car. Historičari smatraju da su stare zidine kod Tepljuha, na obroncima planine Promine kod ž. st. Tepljuh, ostaci tog grada. Promona je bio slikovit grad, koji se dizao na zapadnom rubu Petrovog polja, na brežuljcima poput staroga Rima.

Tokom slijedećih vijekova, nakon propasti Promone funkciju glavnog mjesta ovog kraja preuzeo je rimski grad Magnum, čije se ruševine još i danas razabiru na Balinoj glavici iznad sela Kljaka na drugoj strani Petrovog polja. Sve do seobe naroda Magnum je bio važno mjesto, dapače i sijelo biskupije. Biskupija u Magnumu spominje se zadnji puta 532. godine. Slijedi nekoliko stoljeća bez historijskih podataka o ovom kraju. Nakon burnih vremena seobe naroda dolazi do osnivanja srednjovjekovne hrvatske države. Upravo ovdje na Petrovom i naročito na Kosovom polju, sačuvano je golemo arheološko blago koje svjedoči o visokoj onodobnoj civilizaciji Hrvata. Hrvatski kraljevi rado su boravili na zelenom Kosovom polju i u njihovo doba podignute su ovdje brojne monumentalne zgrade, čiji se ostaci još i danas iskopavaju.

Knez Muncimir, sin Trpimirov, bio je prvi koji je ovdje podigao zadužbinu (895. godine). Njeni ostaci pronađeni su u selu Uzdolju upravo pod vrhom Promine. Kralju Petru Krešimiru tako se svidjelo Kosovo polje, da je ovamo preselio ninsku biskupiju, a biskupa imenovao svojim kancelarom. U Klancu između Kozjaka i Promine sagradio je crkvu sv. Petra, svog imenjaka. Njeni su temelji nađeni prilikom probijanja splitske pruge. I na Petrovom polju ima ostataka iz starohrvatskog razdoblja. Još i sada postoji na drniškom groblju u Badnju crkva sv. Ivana, upravo uz planinarski put za Prominu. Kao starohrvatski spomenik stoji pod zaštitom države. Na oštem kamenitom brijezu koji se nalazi između crkve sv. Petra u Klancu i sela Tepljuha a u masivu Promine, nalaze se ruševine grada Petrovca ili dvorova bana Petra, kako ih narod naziva. Prema staroj hrvatskoj kronici bio je to vrlo veliki i bogato uređeni grad. Bio je tako prostran, da je u njemu kralj Zvonimir jednom prilikom, nakon što je u spomenutoj crkvi sv. Ivana odana počast žrtvama Avara, ugostio ravno 6.000 gostiju. U Zvonimirovo vrijeme u Kninskoj biskupiji na Kosovom polju stoluje hrvatski biskup. Zvonimir mu je 1077. sagradio katedralu posvećenu sv. Mariji. Prema Kronici Zvonimir je ubijen 1088. »kod petih crkvah na Kosovu« prilikom jednog sabora.

Nakon propasti hrvatske države i nakon turske vladavine od starih civilizacija nije ostalo ništa. U nekadašnjem cvatućem centru hrvatske države ostale su samo ruševine obrasle šikarom. Postepeno su se i one stopile s okolnim kršem i čitav

kraj je napokon zadobio onakav izgled kakav je imao prije jednu ili dvije hiljade godina. Kao jedini spomen na ta vremena ostali su nazivi nekih mjesta sačuvani u narodnoj predaji, kao što su Crkvina, Gradina, Stupovi i ime sela Biskupije u najljepšem dijelu Kosovog polja, upravo ondje gdje je prije skoro 1000 godina bila hrvatska biskupija. Selo Biskupija sačuvalo nam je i ogromno arheološko blago. Upravo to je omogućilo Luji Marunu iz Knina da je već nakon godinu dana iskanja mogao osnovati »Kninsko starinarsko društvo« (1887.), a 1893. osnovati u Kninu »Prvi muzej hrvatskih spomenika« (danas u Splitu) i tako dati poticaj za razvoj hrvatske arheologije. Danas se zna za mjesto svake od pet crkava, spomenutih u vezi s pogibijom kralja Zvonimira. Prema ostacima moglo se zaključiti da je katedrala sv. Marije na Crkvini bila po dimenzijama najveća. Otkrivena je i crkva na Stupovima, vjerojatno sv. Cecilije, gdje je poginuo Zvonimir i crkva na Lopuškoj glavici. Godine 1934. pronađena je i četvrtu crkvu (na Bukorovića Podvornici), a danas se zna i za petu crkvu da se nalazila pod današnjom pravoslavnom crkvom sv. Trojice. Nigdje u Hrvatskoj ni prije ni poslije nije se našlo toliko tragova srednjovjekovne hrvatske civilizacije kao u malom selu pod Prominom. Na spomen tog slavnog razdoblja hrvatske prošlosti podignuta je 1938. godine spomen crkva kralju Zvonimиру, djelo kipara Ivana Meštrovića, a s Kljakovićevim freskama u unutrašnjosti. Za posljednjeg rata zgrada je dosta oštećena.

Prilazi na Prominu, zahvaljujući dobrim prometnim vezama, mogući su sa raznih strana: sa zapadne sa Oklaja i Velušića na cesti Knin—Drniš—Šibenik, a sa istočne od željezničkih stanica Kosovo, Tepljuh, Siverić i Drniš. U Drnišu stoe neki od brzih vlakova.

Drniš je dominantno mjesto na Petrovom polju. Smješteno je na klisuri iznad rijeke Čikole, na mjestu gdje se ona probija iz Petrovog polja između Promine i Moseća prema moru. Drniš su podigli Turci, nakon što su požarali sva okolna naselja. Kako bi mjesto učinili što udobnijim za boravak, primijenili su u njemu razne tekovine svoje civilizacije. Najprije su podigli snažnu tvrđavu, čije ruševine stoje još i danas povrh Drniša, na rubu provalije ispod koje Čikola ulazi u svoj kanjon. Sa tog mjeseta pruža se krasan pogled na Prominu, Dinaru sa Svilajom i na Petrovo polje. Nedaleko tvrđave nalazila se džamija i minaret. Džamija je kasnije pretvorena u crkvu, a minaret стоји još i danas kao kuriozitet: to je jedini minaret u Dalmaciji. Turci su u Drniš doveli i vodu. Njihov vodovod vodio je s Promine od izvora V. Točak do njihove džamije, gdje je bila podignuta česma radi ritualnog umivanja. Drniš je Turcima bio tako drag, da su ga nazivali »malim Sarajevom«. Tu su se odigrali i mnogi znameniti bojevi. Godine 1647. potukao je ovdje mletački general Foskolo turskog vezira Tökeliju i tom prilikom razorio tursku tvrđavu. Godine 1664. potučen je ovdje vezir Filipović, a 1683. Drniš je konačno oslobođen.

Tokom slijedećeg stoljeća Drniš je izgubio svoju važnost i počeo nazadovati. Tek kada je austrijska uprava izgradila cestu od Knina preko Drniša za Šibenik (1797—1801.) u dužini od 55 kilometara, a naročito nakon otkrića ugljena u Promini stao se znatnije Drniš opet podizati. U toku zadnjih stotinu godina u ovom dijelu Zagore stočari i zemljoradnici postepeno su se pretapali u rudare. Zanimljivo je pratiti taj proces koji je još u toku. Premda je rudarska tradicija već dosta ukorijenjena, mnoga kuća još uvijek drži ponešto stoke i obrađuje zemlju, no jasno je da je njihov životni standard iznad prosjeka u Zagori.

Danas je Drniš općinsko mjesto sa hotelom, poštom i dobrim autobusnim vezama sa Šibenikom i Kninom. Nedaleko grada nalaze se velike zgrade novog vinarskog podruma i remontnog poduzeća sa benzinskom stanicom. Postoje i lijepе perspektive za turistički razvoj. Vrijedno je posjetiti staru tursku tvrđavu nad gradom, minaret nedaleko nje, a u centru mjeseta »Izvor života«,

lijepo kiparsko djelo Ivana Meštrovića. U okolini se mogu poduzeti lijepi izleti na zapad do Roškog slapa na Krki (oko 3 sata hoda), na istok do mauzoleja obitelji Meštrović u selu Otavicama na Peđrovom polju, koji je podigao 1930. kipar Meštrović u svom rodnom selu (2 sata), te šetnja na pošumljeni brežuljak Kalun (pola sata). Ljeti kad presuši Čikola predstavlja prvorazrednu atrakciju izlet dnom njenog kanjona od Drniša pa do ušća u Krku blizu Skradina, gdje se nalaze instalacije »Zagorskog vodovoda«.

*Pogled na Prominu od Gra
dine nad Drnišom*

Foto: Dr. Ž. Poljak

U spon na Prominu

Za planinarsko sklonište na Promini treba krenuti iz Drniša prema Badnju do groblja sa starohrvatskom crkvicom sv. Ivana, zatim kroz selo Badanj uzbrdo mimo Puharina (stara rudarska okna iz kojih izlazi dim) do Kuline kapele, osamljene kapelice na prijevoju gdje se sastaju putovi iz Drniša, ž. st. Drniš i Siverića. Od kapelice put se lagano penje preko livada Malo i Veliko Jarčište, gornjim rubom šumovite Uvale, a lijevo ispod kukova V. i M. Plećaš i vrha Čerinke do Barića jara (= staja). Odavle preko V. i M. Poljane mimo kuća Bukarica na pašnjak Rudine kojim vodi put u Dolac do planinarskog skloništa (ukupno 2 sata hoda).

Put ispočetka ide više primorskom stranom, a kasnije se drži hrpta planine, gdje se redom nižu brojni vrhovi, grede i klanci: Čerinka, Bila pećina, Bukaričin klanac, Miletin klanac, (između siveričkog i tepljuškog pašnjaka), grede Kapnica, Očutak, Obareni Val, Bojčuša, Magaretaš i Kuk. Ova kao i ostala imena spomenuta u ovom članku najvećim dijelom se ne nalaze u specijalnoj karti, već su pribilježena po kazivanju zadnjeg stanovnika na Promini, 65-godišnjeg Nikole Bukarice. U ovom dijelu Promine sve do nedavna naložilo se nekoliko stalnih stočarskih naselja, no u novim ekonomskim prilikama patrijarhalni stočarski način privređivanja pokazao se tako nerentabilnim, da se stanovništvo raselilo i potražilo zaradu na drugom mjestu. Bilo je tu

Planinarsko sklonište u Dôcu na Promini

Foto: Dr. Ž. Poljak

raniye po nekoliko porodica prezimena Čolović (7 dimova), Buškarica, Barića, Mrđena, Topića, i Prpa (inače porijeklom iz Tepljuna i Siverića). Danas na Promini žive svega tri čovjeka: spomenuti Buškarica, za tim čuvar planinarskog skloništa u Dôcu, i nedaleko njega jedan osobenjak, koji već deset godina samuje u primitivnoj suhozidini. Zaposlio se u rudniku pod Prominom, no unatoč toga što kao rudar ima mogućnost boljeg smještaja, on uporno ostaje u svom primitivnom stanu i ljeti i zimi.

Planinarsko sklonište je prizemna zgrada, pokrivena kamenim pločama. Ima jednu oveću prostoriju sa štednjakom i nekoliko kreveta, a u potkrovilju skupni ležaj za 10—20 osoba. Sklonište je privatna zgrada unajmljena na deset godina. U njoj stalno živi čuvar kod koga se može dobiti nešto suhe hrane a po pogodbi i puna opskrba. Kuća se nalazi na visini od oko 850 metara u prostranom travnatom dôcu okružena sa svih strana lijepom šumicom. Mjesto je vrlo pogodno za logorovanje i sportske igre. Za piće se koristi voda sa nepresušivog izvora Kozarine, udaljenog od kuće oko 300 metara na zapad.

Izvor još nije propisno kaptiran, pa je vodu potrebno prije upotrebe prokuhati ili klorirati. Sklonište je uredio i otvorio 29. XI. 1959. Savjet planinara kotara Šibenik uz suradnju Planinarskog društva »Promina« iz Drniša, »Dinare« iz Knina i »Kamenar« iz Šibenika. Obavijesti se mogu dobiti kod svih spomenutih organizacija ili kod vlasnika zgrade Nikole Čolovića »Kovača« u selu Tepljuhu (Ž. st. Tepljuh). Od skloništa do vrha Promine ima još jedan sat laganog uspona. Markirani put vodi najprije kroz napušteno stočarsko naselje Liskovac, a zatim mimo spomen-ploče splitskom planinaru Anti Deankoviću, koji je na tom mjestu preminuo od srčane kapi prilikom uspona na Prominu na Dan planinara Dalmacije 12. listopada 1958. Put se dalje penje do šume Rastik, odakle prema vrhu vodi nekoliko pastirskih staza zaobilazeći grede. Lijevo nam ostaju vrhovi Orlovica i Gornje grede. Ispod Vučjih jama stiže se na pašnjak Sjenice, kojim se put lagano penje na vrh Bat, odakle preko travnatih Njivica stiže na Čavnovku (1148 m), najviši vrh Promine. (Kod naroda se taj vrh pretežno naziva Čavnicom, a ne Čavnovkom, kako stoji u specijalnoj karti.) Vidokrug s Promine je vrlo opsežan:

Ime planine	Visina	Udaljenost u km	Stupnjeva
1. Ilica	1650	40	7
2. Dinara	1831	23	45
3. Kozjak (zagorski)	1207	13	68
4. Troglav	1913	35	90
5. Svilaja	1509	30	130
6. Mosor	1340	57	140
7. Moseć	843	33	145
8. Trtar	496	25	220
9. Sveti brdo (Velebit)	1753	65	315
10. Crnopac	1404	45	322
11. Poštak	1425	37	355

Opisani uspon od skloništa na Čavnovku vodi zagorskom stranom Promine, pa ćemo za povratak upotrebiti putove s primorske strane i tom prilikom obići prominsku znamenitost Veliki Točak. S Čavnovke treba se spustiti strmo nizbrdo prema Razvojskom docu (pasište sela Razvoda), zatim u lijevo do napuštene Rajića staje, dalje nizbrdo mimo grede Baleg do prekrasne borove šume posađene još početkom ovog stoljeća. Takovih šumica ima na Promini još nekoliko na drugoj strani, iznad Siverića. Na dnu šume, nešto u desno stiže se do lijepo ograđenog, vrlo jakog izvora, što je neoobična pojava na takvoj visini i usred bezvodnog krasa. Izvor se zove V. Točak, a poznat je bio već Turcima, koji su izgradili odavde vijadukt sve do Drniša. V. Točak i danas još opskrbljuje jedan dio Drniša pitkom vodom. Vodovod koji je sagrađen 1908. godine danas više ne zadovoljava potrebe, pa se veći dio Drniša danas opskrbljuje vodom iz »Zagorskog vodovoda«. Ipak, stanovništvo još i danas radije uzima vodu s onih česama, koje opskrbljuje Točak, jer je njegova voda hladnija i ukusnija.

Na Promini ima još nekoliko nepresušnih izvora. Nedaleko V. Točka je Klek ili Kupine i Gnjilovac, poviše borove šume ima još tri manja vrela, 500 metara ispod Čavnovke je izvor Điderovac, a iznad Tepljuha Bukovac. Povratak od V. Točka u Dolac vodi uglavnom po istoj visini preko orašnjaka iznad Velušića i vrela Kozarine u istoimenom predjelu.

Najviši vrh Promine s južne strane

Foto: dr. Z. Poljak

Osim opisanog uspona iz Drniša, treba na kraju nekoliko riječi kazati i o drugim mogućnostima uzlaza do skloništa u Dôcu, napose o onima od željezničkih stаница na splitskoj pruzi. Od ž. str. Drniš nije potrebno krenuti u grad, koji je udaljen blizu 3 kilometra cestom, jer je to zaobilazni put, nego se može već nakon 100 metara skrenuti desno markiranim putom prema selu Badnju i preko zaseoka Živkovići uspeti se do Kuline kapele, odakle je put do skloništa već opisan.

Od ž. st. Siverić put vodi odmah užbrdo između zaselaka Ramljaka i Mrđena i za pola sata stiže do Kuline kapele.

Od ž. st. Tepljuh ima nekoliko varijanata. Može se kolnikom u uvalu između Promine i niza kamenih glavica sa gradinom Petrovac, kolnikom na vrh sela Tepljuha i uspeti se do skloništa preko ledine Oskoruše kod Kukrine lokve.

Od Ž. st. Kosovo put vodi preko sela Uzdolja pod sjeverne padine Čavnovke, odakle vrlo strme i nedovoljno utrte staze vode na Čavnovku sa sjeverne strane preko Male Promine.

Sa zapadne strane lagan je uspon od sela Velišić (autobusna stanica na cesti Knin–Oklaj–Drniš), odakle se put penje mimo Gradine iznad sela, te lijevo od Vukušić grede i okrugle stijene Badnjine iznad izvora Mali Točak do mladog orašnjaka što ga uzgaja Šumarija u Drnišu. Od orašnjaka put vodi mimo vrela Kozarine do skloništa.

Ocjena putova: Najkraći put od željeznice do skloništa je onaj iz Tepljuha, koji traje sat i 20 minuta. U Tepljuhu se osim toga mogu dobiti informacije o prilikama u skloništu kod vlasnika zgrade. Ž. st. Drniš zgodna je kao polazna točka zbog toga što neki brzi vlakovi i zbog toga što je ovo jedini markirani put. Uspon iz grada Drniša dolazi u obzir za onoga, koji želi konačiti prije uspona. Svi ostali putovi mogu poslužiti kao varijante kod silaza.

Istraživači velebitskog krša

II. DIO: OD GODINE 1900.—1940.

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće područje Velebita postaje posebno zanimljiv teritorij, kako sa stajališta geografije, tako i ostalih prirodnih znanosti. Velik je naime preokret u geografskoj nauci nastao krajem 19. stoljeća, kada se u radovima bečkih geografa i geologa, napose E. Suesa i A. Pencka stao javljati poseban interes za probleme morfološtije krša. Uskoro iza toga čitavo područje Dinarskih Alpa postaje »locus classicus« velikog broja stranih i domaćih prirodoslovaca. Velebit kao najtipičnija naša kraška planina svraća na sebe posebnu pozornost. Zato ranije započeta istraživanja velebitskog gorja dobivaju postepeno sve jasniju i određeniju ulogu. Počinju pomalo da se razlikuju putovanja, koja imadu za cilj isključivo naučnu svrhu, od onih, koja su potaknuta samo željom za promatranjem i uživanjem u planinskoj prirodi.

Nagli razvoj turizma u svijetu daje narednim velebitskim putovanjima sve izrazitiji turističko-planinarski karakter. Međutim su i dalje mnogi istaknuti planinari, Velebitaši bili ujedno i njegovi najbolji poznavaci. Tako se planinarsko-turistički momenat često usko povezao uz znanost i gotovo ostao nepodijeljen u svojoj biti. Najvrsniji velebitski planinari, bili su ujedno i najbolje upućeni njegovi poznavaci i obrnuti, svi ispitivači-prirodoslovci na Velebitu, bili su redovito i naši najpoznatiji planinari.

Zato nisam niti nastojao opredijeliti tko je od velebitskih putnika djelovao više kao planinar, odnosno kao znanstveni radnik. U nekim slučajevima na takovo se pitanje ne može odgovoriti ni danas, jer odnosi znanosti prema turizmu ili planinarstvu nisu stalni ni posve definirani.

Najviđenije ime među stranim ispitivačima Velebita novijeg doba jest dr. ARPAD DEGEN, profesor botanike na peštanskom sveučilištu. Niz njegovih velebitskih putovanja započinje 1894., kada je prošao put: Senj, Sv. Juraj, Oltari, Krasno, Plješevica. Sličan put izveo je i 1902. godine.

G. 1903. radio je sa riječkim botaničarom Antunom Smokvinićem iznad Karlobaga, pretežno oko Metle i Alaginca.

U lipnju 1905. radio je Degenov suradnik Stefan Kocsis na Velincu i tu našao znameniti nalaz Sibireye na Velebitu. Iste godine u srpnju stiže ovamo i sam Degen u pratinji. A. Smokvinić, G. Lengyela i S. Kocsisa. U istoj turi zahvatili su od strane Obrovca Svetu brdo i sišli u Medak, odakle su Medačkom stazom izašli na Babin vrh. U kolovozu je Degen bio na Crnopcu i Kiti, a nekoliko dana iza toga uspeo se na Badanj i Višerujnu.

G. 1906. pošao je u pratinji A. Smokvinića, G. Lengyela i S. Kocsisa od Starigrada kroz Paklenicu na Struge, gdje su zajedno logorovali. Dalje su se iz Počitelja penjali na Visočicu, iz Raduča na Segestin, Malovan i Kitaibelov vrh. U Srednjem Velebitu obišli su još Urlij i Ljubičko brdo.

G. 1907. prešao je u istom društvu put od Karlobaga na Oštarije, Alaginac, Sugarsku Dulibu, Krivi Kuk, Mljkovića Krug, Pasji Klanac, Brušane, Sv. Rok, Sv. brdo, Malovan, Raduč, Mali Halan i Obrovac. Najvažniji rezultat ovoga putovanja je nalaz rijetke Lesquerelle u Sugarskoj Dulibi.

G. 1908. u svibnju radio je za Degena S. Kocsis na Velincu, Budakovom brdu, Jeljarju i Lukovu. U lipnju se pridružio radu i sam Degen. U srpnju iste godine poduzeo je sa ranije spomenutim društvom ekskurziju na Sjeverni Velebit. Od Jablanca su izašli na Alan, gdje su uredili bazu i odavde poduzimali uspone na Alancić, Rožanski Vrh, Bili Kuk, Visibabu i Plješevicu. G. Lengyel bio je sam na Kozjim Vratima, a Degen i A. Smokvina na Zečjaku. U nastavku ove ture čitava ekipa sišla je u Jablanac i preko Karlobaga i Oštarija stigla do Gospića. Usput sa Oštarija uspeo se Degen na Vel. Papratnjak, Visibabu i Bačić Kuk, a od Metka na Malovan. Posebno je G. Lengyel bio na Crijenom Kuku, Višerujni, Badnju, Javorniku i Sv. brdu.

G. 1909. bio je na Velincu. Sa G. Lengyelom pošao je iz Metka na Dôce, gdje su logorovali 4 noći i pravili uspone na Vukotinovićev vrh (1760 m po staroj karti!), Vaganski vrh, Višerujnu i Badanj, a sam Lengyel uspeo se i na Babin vrh.

Početkom svibnja 1910. botanizirali su Degenovi suradnici G. Lengyel i S. Kocsis dolinom Zrmanje, uspevši se iz Krupe na vrh Crnopcu.

G. 1911. u srpnju bio je sa A. Smokvinićem na Visočici, te su još botanizirali u okolici Malovana.

G. 1913. na 4. rujna stigao je u Obrovac, odakle je pohodio dolinu Zrmanje do Zegara, prešao Prosinu, prijevoj Praga, Libinje, Sv. brdo, okolinu Selina, Malu Paklenicu, te se spustio u Sv. Rok i Medak, a odanje se preko Gospića i Oštarija vratio u Karlobag.

Satorina sa Matijević kose

Foto: J. Plaček 1938.

Iza 1913. prestao je Degen posjećivati Velebit. Svoja iskustva i brojne nalaze sa Velebita objavio je on za života u nizu vijesti i članaka u stručnim mađarskim časopisima, a tek po njegovoj smrti 1934. izdala je mađarska Akademija kapitalno mu velebitsko djelo »Flora velebitica« (1936.—1938.) u 4 knjige.

Profesor I. WANKA iz Rijeke, bio je iza Degena drugi poznatiji prirodoslovac i turista na Velebitu. G. 1902. od 1. do 14. srpnja proputovao je on u društvu Guida Depolia čitavi Sjeverni, Srednji i Južni Velebit, i uspeo se na vrhove Kećine Grede, Mali Rajinac, Šatorinu, Kozjak, Alančić, Metlu, Filipov Kuk, Buljmu, Vel. Malovan (Babin vrh) i Sv. brdo.

G. 1905. u srpnju pohodio je sa pomorskim oficirom VITUŠOM Vončinom Južni Velebit od Oštarija preko Visočice, Struga, Sv. brda, Tulovih Greda do Crnopca. Ove ture mogu se smatrati kao početak modernog velebitskog turizma. I prvi i drugi izlet opisao je u obliku putopisa, a naročito je zanimljiv opis putovanja iz 1905. koji je ilustriran vrlo uspјelim snimcima.

Početkom 20. vijeka započinju i prva sistematska geološka proučavanja velebitske oblasti u svrhu izrade pregledne geološke karte naših jadranskih područja. Tim radom bavili su se ranije samo po neki stručnjaci (E. Tietze, G. Stache, F. Foeterle i dr.), ali istom RIKARD SCHUBERT, odjelni geolog Geološkog zavoda u Beču, izlazi u više navrata u najviše predjele Južnog Velebita, gdje izvodi geološka kartiranja, te 1910. dovršava najzanimljiviji list naše geološke karte 1 : 75.000, sekciju Medak i Sv. Rok. Istim radom se na ličkoj strani Velebita zanimalo prof. FERDO KOCH, kustos Geološkog muzeja u Zagrebu. Radom na geološkom kartiranju Velebita Koch je naveo u ove predjеле više mladih suradnika, svojih učenika, o čemu će kasnije biti govora.

Marljivim radom na Velebitu isticali su se posebno peštanski i bečki botaničari. Tako je dr. ERNST SAGORSKI bio 1906. u Karlobagu, odakle se dva puta uspeo na Velinac, dok je na Oštarijama proveo 14 dana i tu botanizirao. Dr ERVIN JANČHEN i BRUNO WATZL iz Beča obišli su Velebit u srpnju 1907. Prvo su izišli na Crnopac, zatim su od Obrovca preko Malog Halana sašli u Sv. Rok. Odavle su se penjali na Sv. Brdo te grebenom preko Malovana, Vaganskog Vrha i Babinog Vrha sišli na Struge i Medak. Naredne dane penjali su se preko Bunjevca na Malovan, te grebenom Velebita prema Gospicu obišli čitav niz velebitskih vrhova.

Dr. J. B. KÜMMERLE, šef odjela peštanskog Narodnog muzeja, proputovao je Velebit u više navrata.

Prvi puta nalazimo ga ovdje u proljeću 1906. sa učiteljem E. G. Nyaradyem. Drugi puta u lipnju 1907. sa profesorom G. von Moesz-om uspinje se na Velinac, Oštarije, Ljubičko brdo, Alaginac, Kizu i Sladovaču. Iste godine pohodio je sa F. Dobiašem vrh Malog Rajinca i Senjsko Bilo.

G. 1908. bio je sa F. Dobiašem na Senjskom Bilo, Velingu, Metli, Alagincu, Rusovu, Kizi, Sladovaču, a kasnije se iz Jablanca uspeo na Vel. Kozjak i Satorinu.

G. 1909. putovao je iz Karlobaga na Lukovo Sugarje, odakle se uspeo na Miljkovića Krug, Vel. Stolac, Plana Kuk, Pasji Klanac i Pavelić Kuk.

G. 1909. prešao je preko Oštarija za Brušane, gdje je istraživao močvarno bljeće oko Starog Sela i Rizvanuše. Iza toga pohodio je Lukovo Sugarje, odakle se Sugarskum Dulibom uspeo na Pećarski Kuk, Pitomo brdo, Siljevaču, Klanac Kuk i Vel. Stolac. Put je dalje produžio preko Sarića Duplje na Ražanački vrh, Debeli Kuk i Samar.

G. 1910. putovao je sa J. Szepesfalvym i F. Dobiašem od 6. do 16. svibnja kroz Srednji Velebit, zadržavajući se najviše u okolini Pećarskog Kuka, Prislopna i Panasa. Krajem lipnja iste godine radio je na Senjskom Bilo, a od 22. do 30. kolovoza prokrstario je čitavi Sjeverni Velebit. Početkom rujna ponovo je bio na Senjskom Bilo, a potkraj istog mjeseca prešao je najvišim grebenom Južnog Velebita.

G. 1912. u svibnju obilazio je Senjsko Bilo, a od 25. svibnja do 4. lipnja dalmatinsku stranu Južnog Velebita. Na isto mjesto putovao je i početkom srpnja.

G. 1913. radio je iznad Lukova Sugarja, a 1914. zaključio je svoja putovanja kroz Velebit tek jednom botaničkom ekskurzijom u okolini Vratnika.

Na Velebitu je botanizirao što sam, što u društvu sa drugim sakupljačima već spomenuti Dr. FERDINAND FILARSKY, direktor bot. odjela Narodnog muzeja u Budimpešti. Prvi puta pohodio je on Velebit u svibnju 1909. sa G. von Moeszom. Iduće 1911. godine, prošao je sa J. B. Kümmerleom i F. Dobiašem Srednji Velebit. G. 1912. u istom društvu obišao je Južni Velebit od Obrovca na Tulove Grede, Lišćane Bunare, Dušice i Sv. brdo.

G. 1908. propotovao je Južni Velebit RUDOLF PAUL iz Beča. On je traverzirao Velebit poznatim putem od Obrovca na Kraljičina Vrata, te se od Malog Halana ispenjao na Sv. brdo, sišavši u Raduč.

G. 1908. u zimi prešao je Velebit M. SERVIT iz Praga.

Iste godine u ljetu posjetio je Velebit PAUL GREGUSS iz Budimpešte. On je prije toga više puta bio na Goloj Plješevici u Krbavi. G. 1908. ispeo se iz Sv. Jurja na Mali Rajinac JOHAN WAGNER iz Arada. U kolovozu iste godine uspeo se iz Sv. Roka na Sv. Brdo prof. R. BREYER iz Berlina.

G. 1912. u lipnju i srpnju prošao je Velebit JULIUS BAUMGARTNER iz Klosterneuburga. On je iz Obrovca obišao kanjon rijeke Zrmanje, uspeo se na Jelovac i Crnopac, iz Sv. Roka na Sv. brdo, iz Raduča na Vaganjski vrh i Zir, iz Metka na Badanj i Babin vrh, iz Brušana da Goli vrh, iz Pazarišta na Oštrovici, Crnu Gredu, Sovjak i Palešku Kosu, iz G. Kosinja na Vel. Kosu, a od Krasna na Mali Rajinac i Senjsko Bilo.

G. 1914. u travnju prešao je put od Starigrada, Paklenicom na Struge i sišao u Medak. Slijedeće 1913. na Velingu kao zanimljivom botaničkom lokalitetu bio je engleski botaničar W. R. DYKES.

Pred Prvi svjetski rat kroz Velebit često je putovao zadarski knez BORELLI, koji je vjerovao da se na planini kriju bogata rudna ležišta, te su njegove ekipe kopale probna okna, ali bez uspjeha.

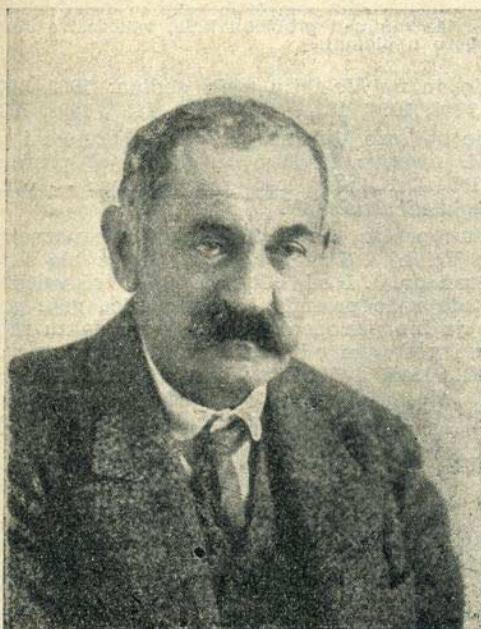
U razdoblju 1918. do 1940., na Velebitu nalazimo razmjerno ranijim godinama znatno manje stranih putnika, sve to iz razumljivog razloga što je područje Velebita prestalo biti sastavni dio Austro-Ugarskog carstva. Tako je zauvijek nestalo vremena »austrijskog Velebita«, kako su to neki putnici i prirodoslovci stranci rado isticali. Zato je program za Velebit koji je 1914. u »Hrv. planinaru« navjestio I. Krajač glasio: »Cijeli Velebit treba u najkraće vrijeme učiniti definitivno u kulturnom pravcu hrvatskim«, dok F. Tučan 1910. iznosi u »Vijencu« oštru zamjerku domaćim učenim krugovima, što gube iz vida Velebit napominjući, da nas svuda nasrtljivi tuđinac pretiče — »on nam mora reći — ističe Tučan — koliko važnosti imamo u svojoj kući. Njemu nije Velebit ni neprohodan, ni dalek, ni pust. On je samo našem čovjeku strašan kraj, u kome se neda lagodno živjeti.«

Ovakove oštре opomene su koristile. Od 1918. do Drugog svjetskog rata opada naglo interes stranaca za Velebit, ali zato jači domaći interes. U tom međurazdoblju bilo je nekoliko sporadičkih posjeta Velebitu od strane stranih turista i prirodoslovaca. Poseban geomorfološki interes za Velebit pokazao je dr. BERNHARD BAUER. U ljetu 1930. i 1931. obišao je on još kao student geografije zajedno sa svojim ocem Sjeverni Velebit, gdje se napose bavio u okolini Jablanca, Alana, Alančića, Zečjaka, Satorine, Ogradičenika, Mliništa i Kozjih Vrata. G. 1931. prešao je zajedno sa ocem put: Sv. Juraj, Oltari, Vučjak, Mali Rajinac, Rossijeva koliba,

Alan, Dundovića Podi, Jablanac, te je dalje od Karlobaga izašao na Oštarije, Kizu, Crni Dabar, Ravni Dabar i Ledenik. Na osnovi tih putovanja izradio je on doktorsku radnju »Die Morphologie des Nördlichen Velebit«, sa koloriranom kartom ledenog doba Sj. Velebita, a 1935. napisao je zanimljivu raspravu »Über die Landformen des Nördlichen Velebit«.

Prema stranim putnicima, koji su obilazili Velebit i proučavali njegovu prirodu, daleko je obiljniji i važniji naš domaći interes za Velebit. U tome pogledu Velebit možemo smatrati uzor-planinom, jer ni jedna od naših gora nije zaokupila toliko domaćih prirodoslovaca, kao što je to slučaj sa Velebitom. Velik je broj naših prirodoslovaca i planinara, koji su na Velebitu našli obilje svakovrsnog rada. Ići na Velebit značilo je mnogima, a znači to još i danas dvostruki užitak. Uvijek su tu novi podstreci na rad, uvijek su tu još neotkriveni pogledi na ljepotu gorske prirode.

Među našim velebitskim putnicima posebno mjesto pripada čovjeku, koji će zauvijek služiti za uzor, koliko Velebit može privući i zainteresirati pravoga priro-

Dr. Radivoj Simonović

doslovca i ljubitelja kršne planine. Odnosi se to na dr. RADIVOJA SIMONOVIĆA, liječnika iz Sombora, koji je dugi niz godina, od 1903. do 1938. putovao gotovo svako ljetu po Velebitu i postao pravi specijalista za Velebit, a napose poznat kao pravi umjetnik u fotografiraju velerbitskog krša. Nitko do danas tako temeljito i toliko uspjelo nije ilustrirao u slikama Velebit, kao što je to on učinio.

Pobudu za polazak na Velebit primio je dr. Simonović 1903., kada je čitao u Hrvatskom planinaru, kako je prof. Wanka 14 dana putovao po Velebitu. Kao član mađarskog foto-kluba oglasio je u novinama da traži suputnika za Velebit, ali se nitko nije odazvao. Zato je sjeo sam na parobrod i pošao u Obrovac, koji ga je silno oduševio. Tu je staložen sav kulturni i etnografski ostatak pradavnih vremena. »Sve to sliči — kaže dr. Simonović — na neku bajku: Ein Märchen aus uralten Zeiten!«

Pustimo sada riječ dvije dr. Simonoviću, da nas on sam povede svojim putevima po Velebitu.

Svake godine u srpnju mjesecu — kaže dr. Simonović — po najžešćem suncu pješačio sam uzduž i popreko po Velebitu — većinom po ledima i po rebrima njegovima. Ostao sam kad god po 5 dana gore u planini, noćivajući na podini, ili u pastirskom stanu. Često sam potrošio proviant, pak živio po dva, tri dana o čobanskoj hrani. Ponekad su krumpir i luk bila najveće delikatesa. Potrošio sam više hiljada, namučio sam se hodeći po škrapama, kisnuo sam i zebao, pržio se na suncu i znojio, gladovao i žeđao, pa ipak sam svake godine najmanje 10—20 dana putovao po Velebitu. Trudio sam se, da ga svega predem i da za uspomenu na moja putovanja što više lijepih slika sa Velebita ponesem, pa da načinim sebi album, kakvog nitko nema! Prvih godina tražio sam motive po šumama i na pašnjacima po vrhovima, a poslije sam većinom slikao gole stijene!

Prošao sam Velebit od Krasna do Žrmanje i prešao sam ga negdje dva, tri put, pa mi još ni sada nije dosta. Još bi mogao po Velebitu godinama pješačiti, pa da mi ne dosadi. Mnogo sam video od njegovih krasota i specijaliteta, ali sam vrlo mnogo previdio, promašio i propustio.

Pošav na Velebit ja sam upravo išao u neki meni sasvim nov i nepoznat svijet, o kome sam samo nešto slutio. No baš čari putovanja preko romantične terrae incognitae zanijele su me. Prve godine sam dva puta prešao preko Velebita, i to kroz Paklenicu na Dolce u Medak i natrag kolima preko Alana — Paga u Obrovac. 1904. pošao sam iz Senja u Švicu, gdje sam se upoznao sa čestitim učiteljem Ilijom Sarinićem, koji je poslje svukud samnom išao — pa preko Krasna, Štiroveče u Jablanac. Onda od Karlobaga u Gospic, pak od Počitelja na planinu i uzduž po hrptu preko Vaganskog vrha, Segestina i Malovanu išao sam na Bunjevac pa u Raduč. 1905. godine pošao sam od Sv. Jurja na Krasno, pak preko Rajinca, Štiroveče, Mliništa, Radlovače, išao sam čak na Oštarije i poslije iz Raduča preko Bunjevca i Močila pošao na more i t. d.

Ljeti sam uživao putujući, a zimi sam čitao kako su drugi putovali i što su proučavali na Velebitu. Mene su najviše zanimali problemi krša, veličanstvo divlje velegorske prirode, pa onda čobanski život gore u planini.«

Dr. Simonović bio je na Velebitu ovih godina: 1903., 1904., 1905., 1907., 1908., 1909., 1910., 1911., 1912., 1913., 1914., 1924., 1925., 1926., 1927., 1928., 1931., 1932., 1934. i 1938.

Od 1904. stalno je obilazio Velebit sa svojim »bratom i prijateljem« ILIJOM SARINIĆEM. Od 1914. njegovo društvo su činili još profesori dr. MIROSLAV HIRTZ i dr. JOSIP POLJAK, prvi kao prirodoslovac — ornitolog, te strastveni lovac, a drugi kao geološki stručnjak.

Iz godine u godinu postao je dr. Simonović sve poznatiji stručnjak i pravi ekspert u poznavanju Velebita. Uza sve to uvijek je bio skroman, ne htijući se nigdje lično isticati. Prof. dr. J. Poljak, njegov stalni velenbitski suputnik, pričao mi je, kako su ga svuda rado primali, čitava okolica gdje god se pojавio za čas ga je zavoljela, toliko je bio prirođan i prisutan u kontaktu sa ljudima. U Zagrebu je bio vrlo obljebljen i poštovan od planinara. Na jubilarnim planinarskim izložbama u Zagrebu, 1921., 1925. i 1934. svojim prekrasnim snimkama sa Velebita, pravim remek-djelima fotografije, nosio je vazdu prve nagrade i priznanje sveko-like kritike. Posebno se za života bavio mišljom, da uredi posebnu velenbitsku izložbu fotografija u Zagrebu. O tome je 1932. napisao pismo dr. I. Krajaču, u kome mu piše ovako:

»Od sviju planina od Triglava do Prokletija što sam video i obišao i sada još tvrdim, da je Velebit najlepši i najinteresantniji. Sa svakog gledišta, iz čisto planinarskog i geološkog i botaničkog i etnografskog. Zato sam i ponio sa njega najmanje 1500 slika.

Sada sam naumio da uveličam slike za jednu velenbitsku izložbu u Zagrebu. Ja bi htio da izložim studije geološke, studije stijena u Krasu, studije vegetacije, nekoliko lijepih slika predjela, pa onda pastirske stanove i tipove ljudi i narodno odijelo.

Iskreno da Vam kažem, ja hoću još na ljetu da idem na Velebit, da tražim nešto, što mislim da nisam dobro uhvatio. Pa onda hoću pre nego što umrem da moj mili, dragi i divni Velebit ilustriram tako, kako još nikada niko nigdјi ni u jednog naroda nije ilustrirao ni jednu planinu. Specijalno hoću da popunim etnografski dio, koji je kod nas najmanje obraden i hoću da se oprostim s Velebitom sa jednim predavanjem.«

U jednom drugom pismu upućenom isto dr. Krajaču, dao je dr. Simonović ovaj kratak i sažet sadržaj svih odlika velenbitskih krasota:

»Mi još i sada ne poznajemo naš divni Velebit, šta sve ima na njemu! Velebit je muzej svega i svačega, veličanstven i božanstven muzej, kakvog je samo Bog mogao stvoriti, a kakvog ljudi ne mogu ni zamisliti.

Velebit je geološki muzej, izložba divnog Primorja, Podgorja, Zagorja, Nadgorja i Vrhgorja. Na njemu je lijepo izložena tektonika, iz koje se vidi kako je Velebit postao uslijed nabiranja vapnenih slojeva, i preloma uzdignutih slojeva. Najglavniji prelom je na istočnoj strani i divno se vidi na Visočici, Badnju, Vaganskom vrhu, Malovanu i Sv. brdu.

Kada sam ja to 1903.—4.—5. godine studirao, onda sam pravio prošjeke idealne kroz Velebit i došao do ideje, da pod Velebitom mora biti golema pršuljina. Ja sam pisao geolozima u Beč i Peštu i pitao Cvijića vazdu se prepirao sa Schubertom, koji je 1905. geološki mapirao dalmatinski Velebit. Poslije su me prof. dr. Poljak i dr. Hirtz nagovorili, da ja moje ideje napišem, i ja sam napisao i štrtvovač 15.000 dinara za štampu.¹⁾

¹⁾ Naslov djela je: Tectonische Urhöhlräume unter den Falten-Gebirge, Sombor 1925.

Kakav je muzej erozionih oblika i produkata erozije na Velebitu, to može znati samo onaj, koji je na to pažnju obraćao. Cvić je spominjao da Zittel na Velebitu spominje i škrape. Ja sam odmah 1903. našao škrape na Vrhpragu, pa 1905. kod Javorovače, pa poslije pod Bojincem, pa kod Vaganca na Močila itd. A kukova i grebena ima svakojakih, Stapina, Stapića.

Velebit je i botanički muzej, jer na njemu ima ostataka od stare flore! Ima biljaka, koje imaju rodake van Evrope, kao Degenia i Sibirea, pa još to bilje nije presovano u herbarium, nego živi, raste i cvjeta na Velebitu.

Velebit je i zoološki muzej, lako su divokoze već utamanjene, ima leptirova i kukaca i mukušaca na njemu, pa živilih, a nema ih drugdje.

Velebit je i kulturni muzej, jer se na njemu održala najstarija naša stočarska kultura, onako kako je Homer u Odisejadi opisuje! Gradnja kolibe praprizitivna, odgoj stoke praprizitivan, mljekarstvo kao kod Polifema Homerova, pa pomislite još da Homer spominje ograde od kamena sa trnjem ozgo kao u Primorju draču (Palinur) i dandanas što meću!

Velebit je i danas etnografski muzej prve klase! Na istoku Velebita u Dalmaciji se održala stara hrvatska ženska nošnja, koja je mnogo starija nego navala Turaka; možda je to bila nošnja onih Hrvata, koji su ovamo prvi došli. Vezena njedra i zarukavlje i ogrlica. Kod muških se održala nošnja od doba, kad su sa Turcima ratovali i četovali. Toke, puca, novci ...

Ali hoću bar da kažem da Hrvati, ne samo turiste, nego i naučenjaci treba da prave reklamu Velebitu, da se hvale s njime, da ima što nigdje nema! Da vidite kako Nijemci u alpinističkim izdanjima hvale već 50 godina svoje Alemane i Langobarde u Alpama, a nisu ni blizu kao naši Likote i Dalmatinci, ni po ljepoti, ni po junaštvu, ni po snazi, ni po pameti.

Jo hoću da iznesem pred širu publiku planinu i narod, divlju prirodu, kulturu i ljudе! Na ljudе su do sada svи naši planinari zaboravili, pa zato hoću da ih ja pokažem! — (Hrv. plan. 1932, 67).

Od svih velebitskih ekskurzija najvidenije i najpoznatije putovanje dr. Simonovića jest ono 1924. u društvu I. Šarinića, dr. J. Poljaka i dr. M. Hirtza. Preko 3 nedjelje probijali su se gudurama Velebita. Ušli su u njega kod Crnopca niže Gračaca, a izašli su u Konjskom više Karlobaga. Po opsegu prostora, po trajanju i rezultatima ispitivanja, ovo je bilo najduže putovanje izvedeno u Velebitu. Radi teških terenskih zapreka vodili su putnici sa sobom vodiče i tovarne konje, skoro čitavi mali karavan. Nosili su 3 fotografiska aparata i snimili preko 200 slika, koje se odnose na najraznovrsnije motive predjela, vrhove, kukove, katune, nošnje, tipove stanovnika i t. d., a pored stručnih istraživanja, planinari su na ovom putu marljivo sakupljali gradu iz folklornog života i čobanske prakulture. O ovom putovanju napisao je dr. Hirtz putopis u nastavcima, koji je izlazio 1926. u »Hrv. planinaru«. Dr. Poljak je opet sakupio uz geološke podatke i mnoga praktična zapažanja, kao dragocjeno gradivo za svoj »Planinarski vodič po Velebitu«. Osobito je primjećeno ono, što se u kasnijim godinama pokazalo u akutnoj formi: da su stare austrougarske specijalne karte u Velebitu nepouzdane za dobru orientaciju, jer su površno sastavljene, naročito u inventaru puteva i naziva, kojih ili nema, ili su iskrivljeno uneseni.

Evo kratke skice pređenog puta: Gračac, Crnopac, Prosina, Jasle, Razvrsje, Prosinjak, Puča, Caber, Lađa, Lipovača, Tulovice, Grede, Baćin Stolac, Na Pragu, Starigrad-Slobodina, Vel. Uremovac, Ledenik, Vukadinovac, Pazarić, Artovačka Kosa, Vel. Rujno, Zavrata, Zamršen, Duboka, Medini Stanovi, Sinokos, Splitvina, Stap, Simonovića Stolina, Splovine, Šajina Duliba, Barić Dolac, Šarića Duplje, Jelova Ruja, Crnušina, Crni Vrh, Mali Stolac, Vel. Stolac, Šugarska Duliba, Bukova Draga, Stolačka Peć, Ramino Korito, Konjsko, Karlobag.

Dr. Simonović je već tada 1924. prevadio 60-tu godinu, ali je bio čio i ustrajan pješak. Ta on je i svoj 80-ti rođendan dočekao na svome Velebitu.

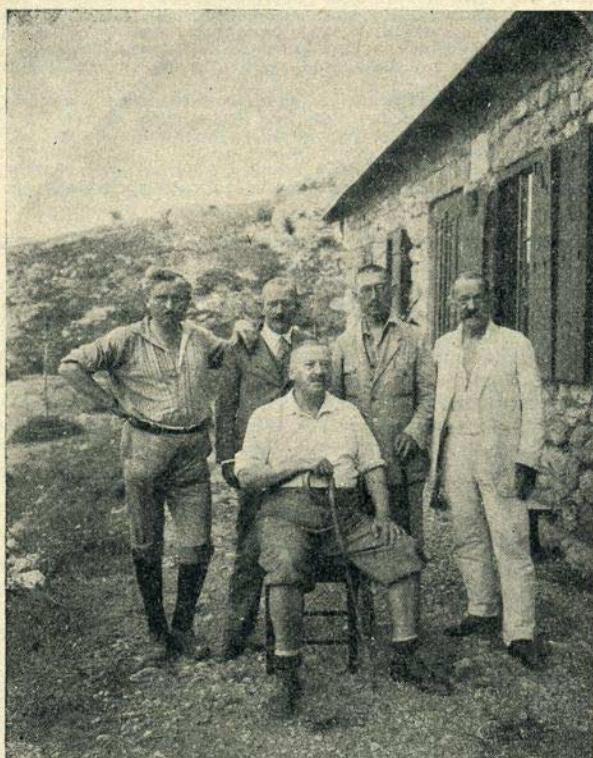
Na Velebitu je dr. Simonović zanimalo sve! Sve je htio da vidi i sve da zna i čuje. Velikom marljivošću osobito je bilježio, što bi našao novog, još nepoznatog. Dr. Poljak mi je saopćio, da je dr. Simonović imao jednu bilježnicu, u koju je bilježio podatke iz čobanskog života. Tu je bilo na hiljadu imena ovaca, ovnova, bušadi, popisani recepti spravljanja sira, kajmaka, imena raznih prerađevina, kućnog alata, namještaja, zabilješke o paši, narodnim imenima, pjesmama, običajima, nošnji, prava riznica etnografskog blaga. Pa ipak se dr. Simonović nije ni opetovanim pozivima svojih prijatelja odazvao, da napiše jedno temeljito etnografsko djelo o velebitskim stočarima, sa gradom, kojom je raspolagao. Uvijek se izgovarao da nema još dovoljno podataka.

U planini je bio idealan drug — uzor, kakav bi trebao biti pravi pravcati lik planinara u planini. Najveći užitak mu je bio, kada je koga oko sebe mogao da obraduje, ili ugodno iznenadi. Slike je slao svakome besplatno — čak preporučeno.

Na putovanju kroz Velebit dr. Simonović nije nikada žurio. Na što god je zanimljivog i vrijednog naišao: vrh, izvor, jezero, neobično drvo, okljašteno ili vjetrom prevalone, škrape, stijene, stanove čobanske itd., sve je to morao snimiti.

U džepu je uvijek držao svoje najuspjelije fotografije, da ih pokaže nepovjerljivima, kako bi ih privolio, da mu se postave ispred aparata. Putem, kad bi susretao ljudi i čobane u planini, redovno bi ih pod bilo kakvim izgovorom zaustavio, da ih što zapita, a dotele bi već vido i pregledao sve što ga je na prolazniku zanimalo, odijelo, boja kose, očiju, dijalekt itd. A malo zatim sve bi zabilježio.

Cijelu godinu veselio se dr. Simonović dolasku ljeta, da može opet u »svoj Velebit«. Samo i jedino na Velebitu on se osjećao sretan i zadovoljan. Najbolje se to vidi iz njegove korespondencije, sa prof. dr. J. Poljakom, a koju mi je prof. Poljak nedavno ustupio sa brojnim slikama dr. Simonovića, za što mu dugujem posebnu zahvalnost.

*Grupa hrvatskih prirodonoslavnaca – velebitaša na Velebitu 1924. godine.
Stoje: prof. dr. J. Poljak, Ilija Šarinić, prof. dr. M. Hirtz, dr. R. Simonović. Sjedi: dr. I. Gojtan Foto: dr. R. Simonović 1924.*

Evo izvoda sa jedne karte iz Sombora iz 1924. godine, na kojoj se vidi zanimljivi stjenjak sa škrapama:

»Ovo je druga stijena, zbor koje sam išao dan i pol i 900 m uzbrdo. Sad mi je žao što nisam slikao i treću, onu pod kojom smo sjedili. Ova je u osvjetljenju u 8 sati ujutro. Na godinu moram bolje paziti i neću više štediti! Poslije se čovjek kaje. Planinarski pozdrav dr. S.«

Evo sadržaja jednog pisma iz Sombora od 28/V. 1927.:

Stovani i dragi g. profesore!

Jedva jedared dovrših slike i evo sam zaostao i šaljem prvo i prvo svima u Zagreb. U Somboru nije bilo dovoljno papira, meni je trebalo preko 40 paketa, nije bilo, nego sam morao na pet raznih papira kopirati. Za Velebit kad se vratim naručio sam moj papir.

Sa Zumberkom nismo gotovi, moraćemo još dalje na jugozapad ići, hoću specijalno da vidim u Kranjskoj srpsko selo Bojance.

Kad dospijete studirajte Velebit; ja predlažem: Gospic, Divoselo, Visočica, Kozjak, Rujno, Višerujna, Dolci, Crjeni Kuk, Babin Kuk, Vlaški Grad, Jerkovac, Covik, Krupa, Jelovac pa u Zvonograd, Knin — oko 9 dana sve!

... Vaš odani dr. S.

U već spomenutoj korespondenciji svakako je najzanimljivije i vrijedno pažnje pismo dr. Simonovića upućeno dr. Poljaku poslije 2. svjetskog rata 1947. godine. U njemu se lijepo osjeća još zadnji uzdah starca od 90 godina za uspomenama s Velebita. Ali — ističem — ne samo kao uspomene. — »Još se nadam« napisale su drhtave ruke (sa tri uskličnika) vedrog starog duha dr. Simonovića. Evo toga pisma:

»Dobri stari i dragi moj Poljak!

Uvek mislim na Tebe i na naša putovanja, još se nadam!!!

Ruke su mi vezane. Imao sam kod Beogradske Štedionice 80.000 a kod Somborske 68.000 pa sam mislio da će to gdje u Velebitu ostaviti, ali sam se ljuto prevario. Od Beograda sam dobio mesto 80 samo 8.000, a od Somborske 7.800 — taman sam mogao kupiti drva za zimu, ali sam već i to sve potrošio i novih 3.000 dao za drva.

Ti si nadam se hvala Bogu zdrav i svi Tvoji. Piši mi što radi gđa Hirtzova, jeli ima ljetos gostiju i jeli zasluži štograd. Htio bi otici malo do Jablanica — al nemam novaca! Sad malo zaradim.

Od čega je umro dr. Hirtz, neznam nikakvu kroničnu bolest. Sto radi Bošnjak, jeli zdrav i veselo, dali još traži bilje — volio bih ga vidjeti. Sto bi mogao koštati put od Sombora do Zagreba i natrag? Pošao bi do Jablanica. Jablanac je najlepše mesto u celom Primorju, meni je ljepši nego Starigrad i bolji nego Karlobag.

Bože, hoćemo li se još jedareći vidjeti, izgrititi i izljubiti kao stari prijatelji. Vi Zaređani od svijetu najbolje živate, blzu more, pa časom možete otici na more, a mi daleko, pa dugo. Moja žena zna da je umrla 1943, prosto predamnom zaspala u krevetu.

Srđano te grlim i ljubim kao mog starog suputnika. Hoćemo li se kadgod još vidjeti i zagrliti?

Pozdrav Tebi Tvoj

Rade Simonović

Zelja za obostranim viđenjem nije se ispunila. Dr. R. Simonović umro je u Somboru 21. srpnja 1950. u dubokoj starosti od 92 godine. Sjećanja i uspomene na »čika Radu«, kako su ga većina prijatelja zvali, a i sam se rado tako nazivao, ostala su duboko urezana i trajno zacrtana u analima velebitske prošlosti. Na Velebitu je dr. R. Simonović ostavio veliki dio svoga života, sve svoje srce i veći dio svega, što je imao i posjedovao. Mogao je biti milijuner, veleposjednik — ali on je siromašno proveo svoj starački vijek, tješći se svojim prekrasnim albumima slika sa Velebita. Tamo ga je samo još jednoč vuklo srce...

Na Velebitu je zadnji puta bio 1938. godine, kada je kao 80-godišnjak slavio svoj rođendan. U starom društvu popeo se pješice na Ograđenicu i tu se zauvijek oprostio sa Velebitom.

Teško liječničko zvanje nije dr. Simonoviću dopuštao da se posveti onako peru, kako je on to želio. Ali i ono, što je na polju planinarske knjige napisao, osigurava mu istaknuto mjesto u pročelju naše turističke literature.

Od svega što je dr. R. Simonović napisao o Velebitu, posebnom ljepotom i toplinom odlikuje se njegov krasan članak štampan 1914. u »Hrv. planinrau« pod naslovom »Velebit najlepša Hrvatska planina«, a koji je napisao prigodom svoje desetgodišnjice obilježenja Velebita. Ljubitelje planina dira u srce pjesnički zanos riječi, kojima dr. Simonović veliča svoja putovanja, uživanja i pouke, putujući po Velebitu. Na našem jeziku nitku ga do danas u toj ljepoti nije premašio, i svaki hrvatski planinar trebao bi, da pročita ovo tako lijepo i jedinstveno djelo. Steta je, što članak nije dovršen, jer je prekidom izlaženja Hrv. planinara ratnih godina 1914. ostao nedovršen.

Velike su zasluge dr. R. Simonovića za razvoj velebitskog turizma i nauke, jer je perom, a još više umjetničkim slikama širo zanos za ovu najljepšu hrvatsku planinu. Kao gorljivi planinar volio je samo velike i gorde gorske masive naših Dinarida. Nije stoga čudo, da je tu prvi bio Velebit, što je još 1914. jasno naveo:

»Osim svoje veličanstvenosti Velebit je zato, što je tako golem, pun neke specijalne ljepote i čara, kojih nema mala planina. Razne prirodne pojave ponavljaju se u bezbroj raznih varijacija, te je stoga Velebit za proučavanje geografskih problema, za rješavanje botaničarskih zagonetaka, za turističko putovanje i za amatersko slikanje vanredno zgodna planina, na kojoj se može čovjek godinama zabavljati, pa da uvijek nešto novoga i lijepoga nađe.«

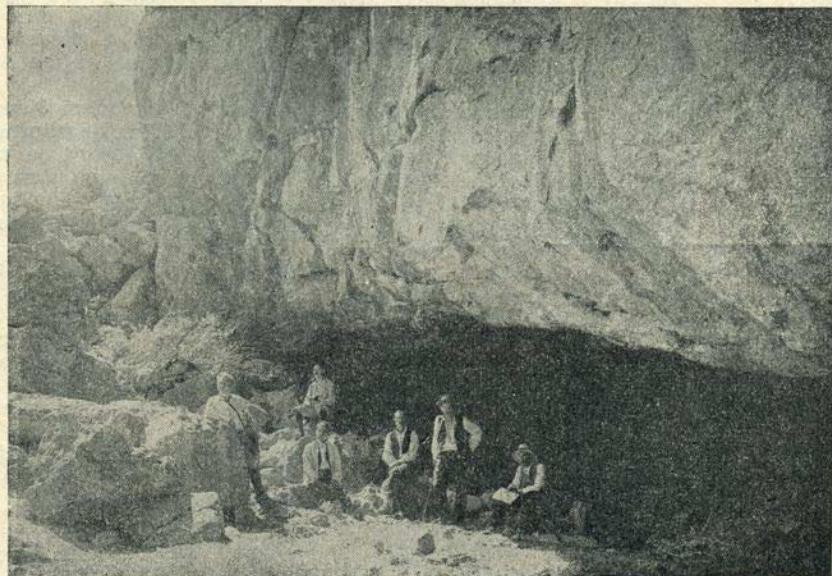
Među velebitske putnike u grupi dr. Simonovića spada i prof. dr. JOSIP POLJAK, ravnatelj Geološkog muzeja u Zagrebu. Prva svoja putovanja na Velebit izveo je 1908. zajedno s ranije spomenutim prof. F. Kochom. S tim putovanjima započeti su naši prvi radovi na geološkom kartirajući Sjevernog Velebita. Prof. Poljak je taj rad nastavio sve do početka Prvog svjetskog rata 1914., ali posebno se je oduševio za Velebit već 1912. Te godine u Krasnom, u seoskoj gostionici Blaža

Vukelića susreo se slučajno sa dr. Simonovićem, koji je do onda slovio kao već dobar poznavaoc Velebita. Ovo poznanstvo pod Velebitom udružilo ih je, te su postali vjerni velebitski sudruzi sve do 1938., kada je dr Simonović zbog poodmakle dobi morao napustiti velebitske ekskurzije.

Velikim brojem izvedenih putovanja kroz Velebit, postao je prof. Poljak sigurno jedan od najboljih poznavaoca Velebita, napose njegovih geološko-tektonskih problema. O tome najbolje svjedoče njegovi stručni radovi o Velebitu. Ali uz stručni, geološki rad, prof. J. Poljak poznat je i kao vrstan turistički pisac i naš najveći popularizator Velebita. Nizom članaka i opisa u »Hrvatskom planinaru«, »Prirodi« i drugim časopisima, učinio je on Velebit poznatim u našim najširim slojevima. Na molbu Hrvatskog planinarskog društva izradio je 1929. svoje najpoznatije velebitsko djelo: »Planinarski vodič na Velebit«. Ova dragocjena knjiga iako namijenjena samo za potrebe turizma, sadrži u stvari daleko više toga, no što traži opseg jednog običnog putnog vodiča. Osim književno-naučnog i popularno-turističkog rada, prof. J. Poljak poznat je i kao pionir velebitske speleologije. On je prvi obišao neke špilje u Južnom Velebitu, a napose je radio na istraživanju špilja u Vel. Paklenici.

U istoj grupi suradivao je i prof. dr. MIROSLAV HIRTZ, profesor Šumarske akademije i ravnatelj Zoološkog muzeja u Zagrebu, sin našeg planinarskog prvaka Dragutina Hirca. Njega su na Velebitu zanimala faunističke prilike, najviše ptice. Osim ovog stručnog interesa prof. M. Hirtz se naročito isticao kao vješt putopisac i slikar »velebitskih štimunga i pejsaža«. Iz njegovih opisa najviše toga saznajemo, kako je radila i kako se je kretala ekipa dr. Simonovića kroz Velebit.

Ovoj grupi naših prirodoslovaca-velebitaša priključio se opsežnim zalaganjem za razvoj turističkih prilika na Južnom Velebitu IVAN GOJTAN, advokat i javni bilježnik u Gospiću. Od 1903., kada se stalno naseljuje u Gospić ponovo se tu budi zamrli interes za Velebit, koji je ranije kao prvi oživio B. Budislavljević. Zasluga je Gojtanova, da je u Gospiću 1912. došlo do restauracije podružnice HDP-a »Visočice«, koju je on vodio sve do svoje smrti. Itinerar Gojtanovih putovanja kroz Velebit teško se može rekonstruirati. Kroz 35 godina, gotovo svake nedjelje obilazio je on Velebit, a najčešće njemu posebno dragu Visočicu. Većinom iz vlastitih sredstava dao je izvesti nekoliko prvih markacija, izkrčiti pristupe

Stolačka peć — odmor u podne
(Prizor s velebitske ekskurzije dr. Simonovića 1924. godine)

Foto: dr. R. Simonović

na vrhove, poklonio je društvu dvije zgrade na planini, da služe kao zaklon putnicima, izradio je oko 1.000 velebitskih foto-snimaka, od kojih je 25 serija izdao u formi razglednica u 25.000 primjeraka. Neke od tih snimaka doatile su na Jubilarnim izložbama HPD-a u Zagrebu 1921. i 1924. visoke nagrade i sveopće priznanje.

Od početka svoga planinarskog rada na Velebitu, Gojtan se najviše zalogao, da se što prije ostvari njegova posebna želja, da se na vrhu Visočice podigne planinarski dom. Za tu gradnju on je još prije Prvog svjetskog rata raspisao sabirnu akciju. Kada su se ova njegova nastojanja rastegla, a sredstava je bilo malo, žrtvovao je on veću svotu od vlastite uštede. Samo takovim samoodrivanjem moglo se u lipnju 1930. proslaviti otvorenje doma, koji je nosio njegovo ime: Gojtanov dom. U tome domu njegovom inicijativom doskora je ureden i velebitski prirodoslovni muzej, sigurno prvi i jedini takav pokušaj do danas. Gojtan se kao planinar nije zadržao na samim obilascima planinskih prostora, već je želio, da i kao misilac uđe u tradicije i odnose prirodnih karakteristika Velebita, da svuda zaviri u narodnu psihu i prošlost ovih krajeva. Po njemu su otkrivene na Vučajku kosti velebitskog junaka Ilije Smiljanica, grob popa-junaka Marka Mesića, stare predrimskie i rimske nekropole, nadalje je ispitivao tko je sve i što pisao o Velebitu, jednom rječu bio je svestran zainteresiran za Velebit.

Pojedinci su snažno utjecali, da se naglo široj smisao za ljepote Velebita. To je konačno dovelo do toga, da je i samo Hrvatsko planinarsko društvo u Zagrebu došlo do uvjerenja, da težište narednog planinarskog rada treba prebaciti najvećim dijelom na Velebit. Prva faza takovog djelovanja obilježena je izvještajima naših planinarskih prvaka, koje su oni donosili sa Velebita. G. 1911. poveli su zagrebački planinari V. CVETIŠIĆ i J. JURČIĆ na Velebit naše slikare Menci Klementa Crnčića, Otona Ivezovića i Mihovila Krušlina. Oni su na posebno priređenoj izložbi, jeseni 1911. u Zagrebu pokazali širem općinstvu, kolike su inspiracije i impresije primili na velebitskom kršu. To je bila velika novost i otkriće u krugovima naših umjetnika, a ujedno i dobar poticaj za propagandu Velebita i naredni planinarski rad.

Interes za Velebit pobudio je kod Zagrepčana 1912. prof. dr. FRAN TUČAN s jednim zanimljivo pisanim izvještajem o rudnim bogatstvima u ožujskom broju »Agramer Zeitunga«. Prof. J. Poljak iste godine, kao asistent na Geološkom muzeju započeo je sa svojim prvim velebitskim predavanjima u Hrvatskom planinarskom društvu i Hrvatskom prirodoslovnom društvu. Uz takova predavanja služio se on vlastitim »skoptikon-slikama« (projekcijama), što je u ono doba bilo još tehničko čudo.

Druga faza razvoja velebitskog turizma otpočinje istom izmjenom reorganizacije HPD-a poslije Prvog svjetskog rata t. j. 1921. Te godine stupa na čelo HPD-a dr. IVAN KRAJAC, jedan od istaknutih pobornika za brzi razvoj velebitskog turizma. Energičan, brz i odlučan u radu, po naravi vatren, fanatički se zanio za čari i ljepote Velebita, a kroz to i za njegov turistički progres. Htio je da Velebit postane objekt i izvor sustalih snaga u fazi razvoja hrvatskog planinarstva.

Sakupljeni podaci o putovanju dr. Krajača po Velebitu prema sačuvanim vijestima izgledaju ovako.

Godine 1912., 1918., 1921. i 1922. pohodio je Rožanske Kukove i izveo prve uspone na slijedeće vrhove: vrh 1595 m. južno od Gornjeg Zavižana, vrh 1606 m SZ od Vratarskog Kuka, Hirčev Kuk, JZ od Rossijeve Kolibe, Crikvenu, Varniča i Krajačev Kuk. Zadnji je 1922. odredio kajniji vrh u skupini Kukova sa aps. visinom 1690 m.

Godine 1921. i 1922. bio je na Kozjaku i našao, da je istočni vrh Velikog Kozjaka za oko 10 metara viši od središnjeg, koji je označen sa 1620 m na karti. Godine 1922. od 3.-10. kolovoza obišao je put od Alana preko Satorine, Mrkvista, Velikog Kozjaka, Lubenovca, Kuka, Zavižanske Kose, Gornjeg Zavižana, Došenovca na Starigrad.

Na Senjskom Bilu planinario je od najmladih dana. G. 1911. sazidao je tu maleno sklonište na Rujicama. Iz ove kolibe uspeo se u proljeće 1922. sa skijama na Jadičevu Planu i okoline vrhove. Slične zimske uspone izvodio je na Vučjak iz Oltara sa povratkom na noćiste na Oltare. Vodio ga je obično ličan Mačan Segota. Na jednoj takovoj ekskurziji u siječnju uspeo se na Zavižansku Kosu preko zaselka Turine, te se grebenom Senjskog Biha spustio na Vratnik. Iz Zavižanske kuće izveo je prve zimske uspone 1928. na Veliki Zavižan, Zavižanski Pivčevac, Plješevicu, Snježnik i Vratarski Kuk. Tom prilikom ustanovio je da se sa vrha Vučjaka, za lijepog zimskog dana, vidi talijansko kopno i Apeninsko gorje, a na sjever-čak Grossglockner u Alpama. Kod sličnog zimskog uspona na Kuk 1606 m, SZ od Vratarskog Kuka dobro se vidjela Dinaru i skupinu Troglavu.

Krajem kolovoza 1928. obišao je Sv. brdo i Paklenicu. G. 1929. na 30. lipnja uspeo se iz Metka na Struge i Buljmu, a 1. kolovoza prešao je put od Babinog i Vaganskog vrha do Kukljica. Pod kraj kolovoza 1929. pohodio je Mrtolosku Peć u Južnom Velebitu, nedaleko Lisarice. Iza toga bio je u Hreljinu pećini nad dragom Krušćicom i pronašao dvije veće dvorane u istoj pećini. U draži Rudelinku iznad Lukova Sugarja, našao je još jednu špilju dužine oko 40 m.

Krajčev kuk u Sjevernom Velebitu

Foto: J. Plaček 1938.

G. 1930. u kolovozu uspeo se od Metka na Doce, Tadinu Glavicu i Višerujnu i obišao okolicu da izabere mjesto za gradnju planinarske kuće.

U Sjevernom Velebitu najviše je boravio oko Varnjače. G. 1929. na 23. listopada spustio se sa A. Premužićem i M. Vukelićem u veliku kamenitu vrtaku oko koje je bilo više manjih otvora u podzemlje. Iduće godine uspeo se sa M. Vukelićem na bezimeni vrh SI od Gromovače i odredio mu visinu od 1620 m. U rujnu 1930. ponovno se spustio sa suprugom Helom i V. Culjatom u vrtaku Varnjače, da utvrdi ranije nesigurnosti glede okolnih šupljina. Iste godine pod zimskim uslovima penjao se na vrhove Rožanskih Kukova u društvu ing. A. Premužića. Obojica su sa grebena zapazili da u vrtaci ispod Vratačkog Kuka ima pet manjih ulaza u podzemlje.

G. 1931. u kolovozu pošao je sa J. Gržanićem do Rossijeve kolibe, te u okolici Krajevog Kuka učinio niz uspona na okolne glavice.

G. 1932. poveo je kroz Velebit englesku alpinistku Fanny S. Copeland.

Iz ovako zbijenih i općenitih podataka jasno je, da je dr. I. Krajač kroz niz godina obišao gotovo sva važnija područja Velebita. Njegovi programi, napose onaj iz 1914., da cijeli Velebit u kulturnom pravcu postane definitivno hrvatski, te da se na važnijim i zgodnim mjestima postave planinarska skloništa i kuće, izgrade visinski putevi i t. d., uspjeli su i ostvareni i njegovom zaslugom. Njegovom inicijativom došlo je do ostvarenja, da se za Velebit sastavio prvi naš i potpuni planinarski vodič, da se o Velebitu održavao velik broj javnih predavanja, više izložbi slika, a sam je svojim bogatim i plodnim literarnim radom stvorio pravu »velebitologiju«.

Uz dr. I. Krajača našlo se u okviru HPD-a više aktivnih planinarskih radnika, koji su uporedo s njim djelovali i radili u korist širenja interesa za Velebit. Sav taj rad ima većinom turističko-privredni karakter. Nastojalo se, da Velebit prvenstveno dobije dovoljan broj planinarskih skloništa i domova, zatim da se osiguraju udobniji, označeni putevi do takovih skloništa. Hrvatsko planinarsko društvo u zajednici sa Šumskom upravom na Sušaku izgradilo je duž Sjevernog i Srednjeg Velebita stazu, koja je po svom graditelju ing. Anti Premužiću dobila ime »Premužićeva staza«. G. 1935. izgradnjom velenbitskih dužinskih puteva poduzela je Središnjica HPD-a u Zagrebu i prvo markiranje puteva na Velebitu, kojim radom je upravljao SLAVKO ŠAGOVAC uz suradnju JOSIPA PLAČEKA i ZVONKA MELNJAKA. Po završenim radovima na markacijama izdao je S. Šagovac priručnu knjižicu »Opis označenih puteva po Velebitu« (1939.), koja je znatno udopunila zastarjele navode u ranije pisanim »Planinarskom vodiču po Velebitu« od dr. J. Poljaka.

Drugacijači interesi za Velebit pokazuju naši prirodoslovci i ako po nekad i oni nastupaju kao planinari-turisti. U grupu planinara-prirodoslovaca spada niz naših velenbitaša novijeg vremena. Tako je od 1924. botaniziro na Sjevernom Velebitu prof. dr. KARLO BOŠNJAK. Na Vučjaku, Gornjem Zavižanu, Balilovcu i Plješivici

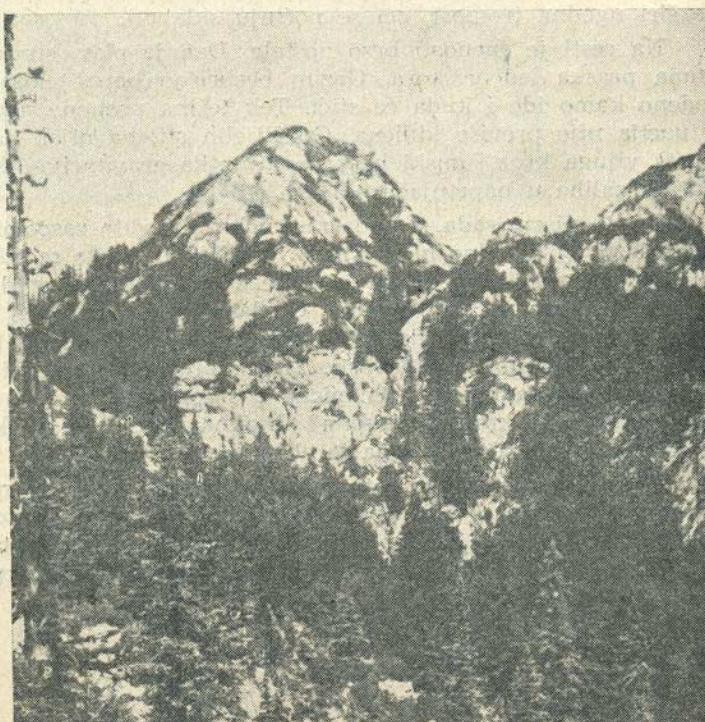
utvrdio je on nalaz runolista, alpsku biljku s kojom se on naročito zanimalo. Ranije vijesti o dolaženju runolista na Sjevernom Velebitu potječu još iz 1900 godine. Zagrebački dnevnik »Hrvatsko pravo« od 13. kolovoza te godine, donio je opis jedne ekskurzije senjskih planinara na vrh Vučjaka navodeći, da se tom prilikom našlo na vrhu na busenje cvatućeg runolista.

Runolist na Sjevernom Velebitu nije bio do tada poznat, jedino na Južnom Velebitu na Crnopolu našao ga je I. Zelebor 1863. Da su senjski planinari našli Zagrebački dnevnik »Hrvatsko pravo« od 13. kolovoza te godine, donio je opis runolist na Vučjaku prenio je iz »Hrvatskog prava« u »Hrvatski planinar« D. Hirc. Prema ovoj vijesti tražili su 1912. runolist na Zavižanu profesori JOSIP PASARIĆ i VJEKOSLAV NOVOTNI, ali bez uspjeha. Zato je J. Pasarić iste godine napisao u »Vijencu« bilješku u kojoj je pobijao Hirča, navodeći, da runolist uopće ne cvate na Sjevernom Velebitu. Tek 1924. mogao je dr. Bošnjak zaključiti ovaj mali spor i dati pravo Hirčevim navodima.

Najnovija prirodoslovna proučavanja na Velebitu vrlo su obilna. Od 1928. studira vegetacijski pokrov planine prof. dr. IVO HORVAT, većinom sa dr. S. URBANOM. Geološki, osim dr. J. Poljaka, veliki interes za Velebit pokazuje prof. dr. MARIJAN SALOPEK nizom geoloških rasprava u izdanjima Jugoslavenske Akademije. Antropogeografska ispitivanja predmet su rada prof. dr. BRANIMIRA GUSICA, dok su historijske prilike tih krajeva proučavali prof. VEČESLAV HEBERG i EMILIJ LASZOWSKI.

Kraj svega obilja interesa za Velebit, te rada velikog broja stručnjaka, ostalo je na Velebitu i mnogo toga još nezapaženo i nedovoljno proučeno. Jedan primjer za to je neriješeni spor o visini i imenu najvišeg vrha na Velebitu, koji čini oveću zbirku polemika i raznih tumačenja, našto će nastojati ukazati u trećem dijelu ovog prikaza.

I pored svega do sada izloženog, ostaje nam da zaključimo jednu osnovnu i najvažniju činjenicu. Velebit je naša planina sa ne samo najljepšom ili najbogatijom prirodom, nego i sa najvećom tradicijom. To je rezultat prirodnog razvoja, koji proizlazi iz činjenice, da je od davnine stajao kao bedem prastare mediteranske i kasnije 14-stoljetne hrvatske kulture.

Premužićev kuk u
Sjevernom
Velebitu

Foto: dr. Ž. Poljak

Zov Bijelih stijena

Kasna je noć, vedra i ledena. Kroz ulice Ogulina meko lupka dvanaest pari vibrama. U studenom sjaju mjesecine grad djeluje sablasno i čini mi se kao da hodamo kroz mrtvi, ukleti kraj iz bajke.

Kraj garaže »Autotransa« znak života! Toplo žmirka žarulja male kancelarije. Loše vijesti. Nijedan kamion u pravcu Jasenka! Ne uzbudujemo se mnogo. Navikli smo kao planinari, a pogotovo kao »Velebitaši«, da se nedamo omesti takvim sitnicama. Osim toga, većina mojih drugova su alpinisti. Brza nočna večera, a onda naprtnjače na leđa i put pod noge.

Išli smo poznatim putem prema sijedoju glavi Kleka. Obuzeo me neki »svemirski« osjećaj. Kroz ukrućenu zemlju virilo je kamenje, poput pradavnih, vremenom izbijeljenih kostiju. Ukočeno od hladnoće, raslinje je poprimilo mineralni izgled. Citav je kraj ležao smiren i tvrd pod sivom navlakom mraza. Mjesec je sjao hladno i objektivno kao kirurški skalpel. Svaki od nas kao da se kretnao u međuzvjezdanoj praznini, odijeljen odijelom, kapom i rukavicama od svijeta. Obrazi se ukočili, a svaki udisaj osjećao se kao gutljaj rastaljenog leda.

Na visoravni preko puta Kleka stigla nas je zora. Crnina se povukla, a nebo, plavo, rumeno i ružičasto, postalo je krhko i prozračno kao stari porculan. Pogledao sam lica svojih drugova, blijeda u staklastoj rasvjeti svitanja, s osjećanjem povratka iz nekog beskrajnog, pustog prostora.

Izašli smo iz sjene brijege. Dodir sa sunčanim zrakama djelovao je kao milovanje. Pred nama je Bjelsko. Kuće mirno odbijaju dimove, oko njih se uzlazali psi. Za koji čas, bili smo u toploj sobi kod Dmitra. Okupili smo se oko stola i peći. Isprva dosta živahni, malo pomalo postajemo sve tiši. Tijelom se širi ugodna tromost, oči se počinju sklapati.

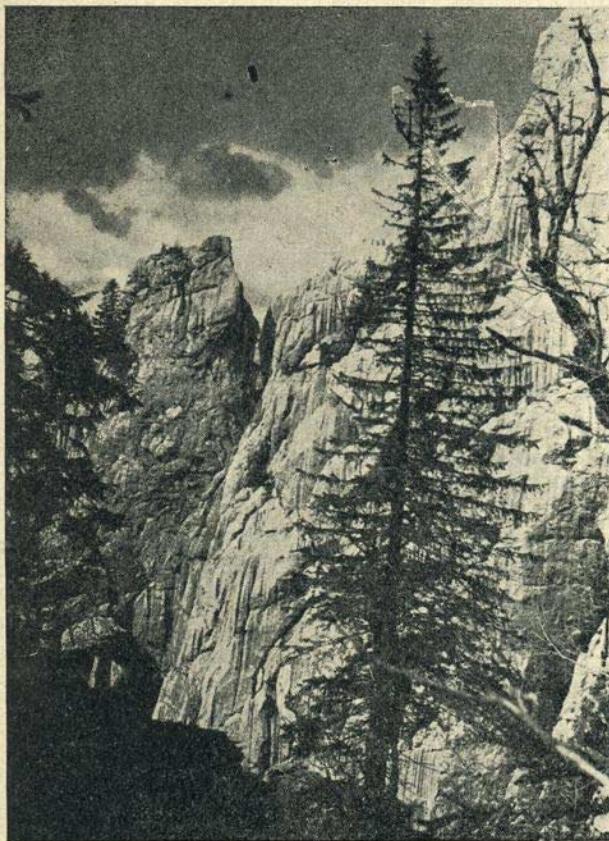
Na cesti je snenosti brzo nestalo. Dan je plav, sunčan i bistar. Pod nogama praska ledena kora. Gazim bezbrižno poput skitnice, kojemu je sve jedeno kamo ide i kuda će stići. Tek težina prepune naprtnjače podsjeća da situacija nije previše idilična. Od Bijelih stijena dijeli nas mnogo sati hoda. Cesta vijuga kroz šumski beskraj, a »tetka gravitacija«, kao da trpa sve više putnih zaliha u naprtnjaču.

No, to pišem sada, a onda nisam bio naročito raspoložen za šalu. Ramena bole, a znoj neugodno hlađi krsta. Stao bih i izvalio se gdje bilo, ma da znam da to nema smisla, jer mora se dalje. Koji kilometar pred Jasenkom počinjem se pitati, čemu svi ovi naporci. Gledam svoje drugove. Lica im se oduljila, usne stisnule, i držim da misle isto što i ja. Pa ipak, koračamo svi skupa dalje kao simboli tvrdoglavosti. Znam, pred nama su Bijele stijene. Ali, što su one? Skupina kraških fenomena u sklopu Velike Kapele? Divlji, rastrgnani gorski sklop 25 km od Ogulina? Okolina kote 1335 na kartama? — Da, sve je točno, ali nije dovoljno da se objasni ovaj naš put.

Mogu li uopće analizirati pojam »Bijele stijene« u značenju koje ima za nas, sada i ovdje? — One postoje i zato idemo tam! Postoje kao Život, Smrt, Prijateljstvo, Ljubav, izmišljačkoj analizi, ali obuhvataju sve. One su smisao svijeta i opravdanje naše egzistencije — barem ovog 29. novembra na cesti Bjelsko—Jasenak.

Iza Jasenka dočekuje nas stari znanac, Begova staza. Živnuli smo. Bijele stijene su blizu. Pogled je oštrij, širimo nosnice, udišemo miris šume. Miješa se vonj natrulih panjeva sa mirisima snijega, iglica i smrekova suharja. Zeleni njedra šume rastvaraju se da nas prime.

Na raskršću grupa se dijeli. Nas petero ide na Bijele stijene, ostali na Samarske stijene. Pozdravljamo se i gubimo u dubini šume. Gazimo po svjetom snijegu. Voda grupe priča o prijenosu građevnog materijala za kuću

Bijele stijene

Foto: V. Matz

na Bijelim stijenama, po ovoj stazi. Staza je bila podijeljena u pet dijonica, materijal je putovao na ledima od jedne do druge etape, jer konji nisu mogli proći — bila je kasna jesen sa maglom i mokrim snijegom.

Primiće se večer. Umor i mjesecina daju okolici nestvaran izgled. Osjećam se kao u doba spremanja za kakav ispit. Misao i pogled pročišćeni umorom, slika okoline bistra i oštreljiva. Svijet kao da gubi prostornost i povlači se u dubinu ogledala. Pred nama je vitka bijelina stijena, ali mislim da ih ne bi mogao dotaknuti rukom — rasplinule bi se kao ljetni oblaci. Ne vjerujem ni u realnost kuće. Sivi kvadar u crno-bijelom prostoru (golo drveće, snijeg, stijene) — više apstraktne skulptura na otvorenom, nego stvarna kuća. Na ulazu međutim,

već poznati realistički utisci: kiselkasti vonj dima i vlage, stari, nahereni »gašpar« u kutu, golotinja drvenih ležišta, zadah mraka, uvelog u mišolovci prozorskih kapaka.

Skidam naprtnjaču i na trenutak osjećam da bih mogao lebdjeti u zraku. Ostajem ipak na zemlji, jer ima dosta posla. Prostiremo deke i spavaće vreće po ležajima, pripremamo drva, vatru i juhu.

Mislim usput o vatri. Mi je i ne poznamo. Zatvaramo je u štednjacima, pećima i ložištima. Pa ipak, nešto elementarno u nama privlači nas vatri u otvorenom prostoru. Možda je ideja o vatri — elementu nastala negdje u šumskom predvečerju, uz miris mokre zemlje i šum kišnih kapi u krošnjama. Pa i ovakva vatra u šumskoj kući i klimavoj pećici, kao da budi u nama neke uspavane odjeke.

U svakom slučaju, to je žiga topline i svjetlosti u našem privremenom šumskom domu. O njoj se brinemo, oko nje se okupljamo, kraj nje dijelimo jelo, pjesme i razgovore.

Ali ujutro, ništa nas ne može zadržati u kući. Što prije naprijed u svijet Bijelih stijena! Bijeli tornjevi ustremljeni k nebu. Stare smreke što rastu kvrgastim korijenjem iz vlažne tame vrtača i rone u uspravnom zelenom zamahu prema svjetlosti. Razigrane forme, kao da žele iskočiti iz vapnenca koji ih sapinje i kao da žele prijeći u svijet apstrakcije. Orijaško i patuljasto, bizarno i monumentalno, spajaju se u fantastičnoj cjelini. Sile koje oblikuju planine, kao da su same sebe oblikovale u bijelom kamenu. — Rekoh bijelom, ali to nije sasvim točno. Kamen je bogat nijansama. Negdje stijena ima britki modrikasti odsjev, na drugom mjestu meku baršunastu sivost. Kamen je drugačiji, nego u Alpama. Tamo je, obično, raskrhani, izbrazdani torzo. Ovdje je punih oblika cjelovit i napet, spreman da prkosи buri ne trepnuvši.

Ogledavamo se sa najviše stijene. Bura fijuče srdito oko tornjeva, potmulo huči u zelenim talasima šumskoga mora, koje nas odasvud okružuje. Nebo nad nama ima tvrdu kristalnu modrinu. Da ga dohvativimo, mislim, zazvečalo bi kao metalna ploča. Na sjeverozapadu zaparali su horizont šiljati grebeni Julijskih Alpa. Riječi pucketaju u mrzlotu zraku kao komadi stakla.

Popodne se naše oduševljenje nešto smirilo. Sunce blijadi, duge tamne sjene, šuljaju se iz ponora. Krajolik oko nas poprima opet hladni, nezemaljski izgled.

Sada trebamo samo toplinu. Žurimo preko stijena i vrtača kući.

Kasno navečer ležimo ili sjedimo po ležištima. Zurimo u vatru, ponešto umorni, ponešto pospani. U krugu od dva-tri metra oko nas toplo je, ali iz mračnih kutova prostrane sobe, privlači se memljiva studen. Kad legnemo i kad vatra se ugasi, hladnoća će započeti dugu opsadu naših ležaja.

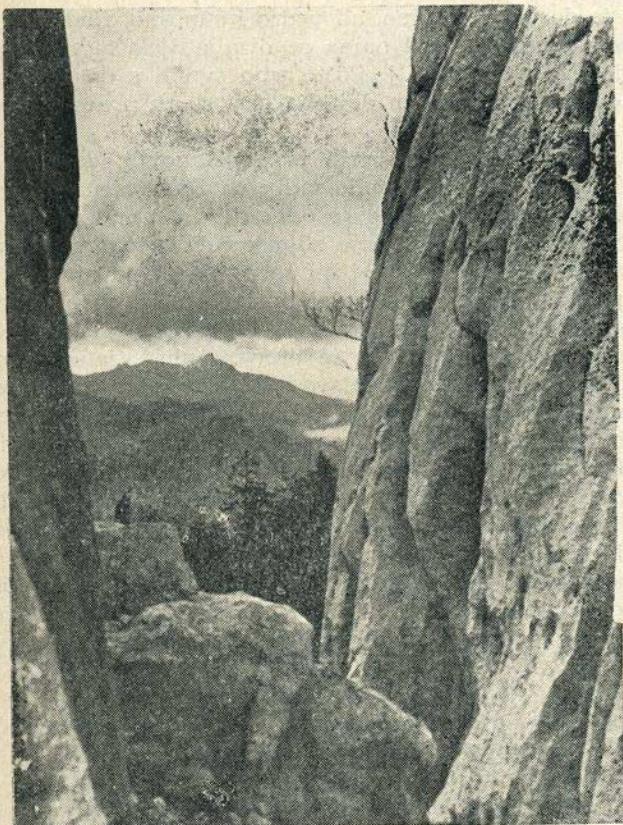
Ovakvi momenti su »mrtve točke« na izletu. Raspoloženje se smrzava, svatko se povlači u sebe. Najednom se sjetiš da si izbačen iz svakodnevnog toka života. Poremećene navike, neudobnost, pomanjkanje komfora — gradski čovjek u nama buni se što ga vučemo po šumi i kršu, dimimo kraj naherenih pećica, rastežemo po tvrdim ležištima, nabijamo mu tešku prtljagu na leđa. Treba u takvim časovima izaći napolje i osjetiti zov planina i mrtva točka će biti prevladana.

Bacam pogled na jednog od mojih drugova oči nam se susreću: Ideš? — Idemo! — Spremamo se za izlazak. Ostali nas prate dobrohotnim smješkom i spremaju se za spavanje. Vratićemo se doskora u kuću. Društvo će spavati, ali na stolu ćemo naći svoj dio večere.

Bura se smirila. Tišina je tolika, da odsada samo šapućemo. Riječi bi, čini se, i tako ostale visjeti zamrznute u zraku. Vedro je. Krupne, zrnate zvijezde u modrocrnom beskraju. Biserno svjetlucanje smrznutog snijega. Mjesečina je svjetloplava i blago zatalasana, obavija se oko nas kao koprena od fine svile. Stijene imaju novi izraz, oblici skriveni u njima žive i dišu nekim tajnim životom. Osjećam neobičnu lakoću. Mogao bi zaplivati kroz mjesecinu kao riba u gorskom jezeru. Bio je to jedan od zvjezdanih trenutaka, koji se ne zaporavlja.

Izlazimo na najviši vrh. U tamnom šumskom prostranstvu stijene zrače srebrnasti odsjaj. Daleko dolje, u Jasenku, žmirka jedno svjetlo. Jedini znak ljudskog života u našem vidokrugu.

Osjećam se sretnim — savršeno i potpuno. Priroda, moj drug i ja činimo u tom času skladno jedinstvo. U meni je sve smireno, čisto i jasno. Gledam svog druga. Znam, sutra smo opet samo znanci. Ali sada smo braća. Oko nas je Život sažet u doživljaju ljestvica.

Pogled na Klek s Bijelih stijena

Foto: V. Matz

Iz pera mladih

MOJ PRVI IZLET U BOSNU

Hodali smo alejom prema vrelu Bosne, ravnom kao da je ravnalom povučena. Dugačak put brzo smo prošli u razgovoru. Pošto smo razgledali vrlo Bosne, započeo je uspon na Igman. Cilj: Hrasnički stan. Mrak se spuštao. Iza nas ostalo je osvijetljeno Sarajevo i ravna svjetla crta: aleja prema vrelu Bosne.

Nasumce smo gazili po velikom kamenju jer nije bilo dosta svjetiljaka za sve.

Odahnuli smo kad smo izbili na neku cestu. Pošli smo njome iako nismo znali kuda vodi. Hodali smo, hodali, a od kakve kuće ni traga. A cesta se stalno produživala u crnu noć i maglu.

Jedva smo vjerovali kad smo pred sobom ugledali crne obrise baraka. Kako smo kasnije saznali tu su spavali šumski radnici, koji su preko Prvog maja otišli kući. Nakon kraćeg pregovaranja sa čuvarima, raširili smo se u praznim krevetima i odmah zaspali.

Jutro nas je dočekalo hladno, ali vedro i sunčano. Kad smo podigli pogled u vis, bili smo zadivljeni. Nad nama se dizala Bjelašnica s snježnom kapom na vrhu. To je naš konačni cilj. Pošto smo svršili s doručkom, srdačno smo se oprostili s čuvarima i jednom obitelji, koji su tu preko praznika bili jedini stanovnici.

Put smo nastavili cestom i vrlo brzo ustanovili, da smo blizu Velikog polja. Uskoro nam je šuma zaklonila vidik na Bjelašnicu i njezin snježni vrh. Kad smo izašli iz šume malo smo se odmorili i krenuli prema vrhu. On kao da nas privlači; žurimo, da što prije stignemo. Teren je sve strmiji. Ovdje je put označen zimskom markacijom i mi se ravnamo po njoj. Ne sviđa nam se to što su se preko neba počeli navlačiti sivi oblaci. Slabi lahor sve se više pretvara u jaki, hladni vjetar. Magla sve više zastire vrh.

Lijepo, sunčano vrijeme naglo se preokrenulo. Vjetar pramenove magle nosi sve više prema nama. Magla je sve gušća, a vjetar jači. Pozorno slijedimo zimsku markaciju, jer ne bi nikako bilo ugodno sada salutati. Stijene sve više izviruju iz zemlje, pa ih moramoobilaziti. Nailazimo već i na smrznute krpe snijega. Idemo pognuti i ne razgovaramo jer nam vjetar jedva da disati.

Snijega ima sve više, no uspon postaje manji, a vrh sve bliži.

Uspona više nema. Naprežemo se da vidimo kroz maglu, jer opservatorij mora tu negdje biti. Naglo kao iz zemlje izroni pred nas sprava za mjerjenje oborina. Odmah pored nje vjetrokaz se vrtoglavu vrtio. Snašli smo se od prvog iznenadenja. Tu dakle mora biti i opservatorij. Tek što je huka vjetra zaglušila lamatanje vjetrokaza opazili smo opservatorij, zapravo samo njebove obrise.

Na cilju smo. Sjetio sam se jučerašnjeg marša po noći, ne znajući kuda ćemo doći. Sjetio sam se kad sam gledao Bjelašnicu obasjanu suncem. A sada konačno vidimo opservatorij nakon što nam ga je magla dugo skrivala i mi se uzalud naprezali da vidimo kroz nju.

Ledeni jaki vjetar podsjetio nas je da treba potražiti vrata, a malo zatim sjedili smo u udobnoj toploj prostoriji, dok je vani hujao vjetar noseći maglu i hladnoću.

Ivica Andrijević
čenik VII. raz. Osnovne škole u
Zagrebu

Planinarstvo i PTT službenici

Planinarstvo se sve više širi u redovima PTT službenika. Dok prije desetak godina nije postojalo niti jedno planinarsko društvo u PTT struci, danas ih ima već 8 s više tisuća članova. Zajednički sastanci planinara PTT Jugoslavije već su postali tradicionalni. Prvi dani mjeseca svibnja svake godine posvećeni su planinarstvu. Svaki pojedini sastanak daje nove smjernice i daljnji podstrek za širenje i jačanje planinarstva.

Među PTT službenicima u Hrvatskoj, do nedavna jedino Planinarsko društvo »Sljeme« u Zagrebu, postavilo je temelje novom planinarskom društvu PTT službenika »Učka« u Rijeci, koje sve više jača i širi planinarsku ideju u Hrvatskom Primorju i Istri.

Planinarsko društvo »Sljeme« koje okuplja u svojim redovima uglavnom PTT službenike nije se zadovojilo samo svojim unutarnjim radom i postignutim uspjehom osnivanja planinarskog društva u Rijeci. U svoj program rada stavilo si je daljnje osnivanje PTT planinarskih društava. Kako najčešće nije moguće odmah osnovati novo društvo to je predviđeno djelovanje putem ogranača svoga društva. Izrađen je plan, da u nastupajućem desetgodišnjem razdoblju P. D. »Sljeme« proširi planinarstvo u većim PTT središtima izvan Zagreba. Odluka se počela provoditi u djelu.

OGULIN — KLEK

Prva etapa bio je Ogulin. Osobnim dodirom s tamošnjim PTT službenicima uspjelo je zagnijati nekoliko službenika, prijatelja planina. Oni su postali žarište za »zagnijavanje« dalnjih ljubitelja planinske prirode. Dne 13. i 14. lipnja 1959. bit će sigurno značajan dan za poštare u Ogulinu. Toga dana su oni u zajednici s dvadesetak članova P. D. »Sljeme« krenuli na Klek i tako udarili temelje planinarsku u svojim redovima. Na svečani način u novom planinarskom domu na Kleku osnovan je ogrank Planinarskog društva »Sljeme« u Ogulinu. Iako novi planinarski dom još nije bio potpuno dovršen i ureden, ipak je pružio ugodni boravak i bio je ispunjen planinarskim veseljem. U njemu su novi planinari dobili svoje prve iskaznice i znakove. Ni jedan od »starih« i novih planinara nije htio ostati u planinarskoj kući iako je barometar pokazivao kišu. Svi su obišli Klekove grebene i stijene.

Mladim planinarama Ogulina bilo je to prvo planinarsko krštenje. Nije im smetala niti ih oneraspoložila jaka kiša na povratak sa starca Kleka. Zadovoljni i vedro raspoloženi rastali su se na ogulinskem kolodvoru od svojih zagrebačkih kolega.

Poslije toga broj planinara PTT u Ogulinu i okolici polagano, ali stalno raste.

VARAŽDIN — RAVNA GORA — TRAKOŠCAN

Daljnje »osvajanje« planinara PTT usmjereni je bilo prema Varaždinu. Kao jako PTT središte s dosta brojnim službenicima prikladno je područje za širenje planinarstva. Nakon višekratnih pismenih i usmenih akcija 24. rujna 1959. održan je osnivački sastanak ogranka u Varaždinu. Unatoč toga, što je bio radni dan, ipak na tom sastanku se skupio veći broj PTT službenika. Službeno je uspostavljen ogrank i izabran odбор ogranka. Nekoliko kratkih filmova iz područja planinarstva ostavilo je dobar dojam i pobudu za rad u tom smjeru.

Već dva dana nakon osnivanja ogranka zagrebački i varaždinski službenici i planinari te službenici okolnih posta upriličili su zajednički izlet na Ravnu goru i Trakošcan. Vrijedno je opisati taj uspon na Ravnu goru. Prvobitna namjera, da se krene u planinarsku kuću od Lepoglave, odnosno Sajkovog mlina, izmijenjena je na prijedlog jednog novog varaždinskog planinara-poštara. Da bi skratili put predložio je, da se pode u planinarski dom iz Višnjice. Kao dobar poznavalač svakog grma Ravne gore poveo je grupu od dvadesetak planinara »najkraćim« putem, koji je trebao trajati svega 30 do 40 minuta. No, svi zajedno su zalutali. Brzo je pala noć, magla, a kasnije i kiša. Orientacija je bila skoro nemoguća. Planinarske kuće

nigdje! Nakon dugog lutanja odlučeno je izabrati »ekspediciju« koja će se vratiti u selo, da traži vodiča. Među dobrovoljnicima bio je i član-predlagač ovoga smjera. Unatoč nezgodnoj situaciji raspoloženje je bilo odlično. Čekajući povratak »ekspedicije« i vodiča ostali planinari su se brzo snašli u tamnoj gori. Na jednoj maloj čistini naložili su logorsku vatru i uz smijeh, pjesmu i šalu vrijeme od jednog i pol sata čekanja brzo je prošlo. Svakako veselje je bilo veće, kada se je vratila dobrovoljačka grupa s vodičem. Za daljnja pola sata planinarski dom na Ravnoj gori na 671 m visine bio je »osvojen«. Na zabrinutom licu opskrbnika, mokri a pomalo i umorni planinari, primijetili su, da nešto nije u redu. Primio je sračno došljake, ali nekako nije bio radostan. Naime opskrbnik je bio brzjavno obaviješten, da dolaze PTT planinari, a sada su došli članovi Planinarskog društva »Sljeme«. No sve je bilo brzo objasnjeno. Ti »Sljemenasi« su baš očekivani »petetovci«.

Brzo se razvilo dobro raspoloženje, svakako još bolje nego ono u šumi.

Sutradan čula se rano ujutro galama ispred kuće, neobična za to vrijeme. Brzo se je saznalo za uzrok. Dva člana P. D. »Sljeme« zakasnila su u Zagrebu na vlak. Krenuli su kasnijim vlakom i stigli su u Varaždin, odnosno Lepoglavu kasno. Već je bila noć kada su se uspinjali na Ravnu goru i — zalutali. Iako su se nalazili svega par minuta od planinarske kuće nikako im nije uspjelo naći put do nje. Nakon višesatnog lutanja pronašli su konačište u podrumu razrušene stare planinarske kuće. I tek kad je svanuo dan, ustanovili su, da im je planinarska kuća »pred nosom«. Niti kod njih zbog toga nije bilo zvolje, a iznenadenje je bilo obostrano, kad se saznalo, da je jedna i druga grupa zalutala.

Ujednjeni planinari veseli su se spustili u Trakoščan. Ovdje ih je dočekalo ugodno iznenadenje. Veliki broj PTT službenika, novih planinara i prijatelja iz Varaždina i okolice, koji se nisu »usudili« na takav planinarski podvig — uspon na Ravnu goru — s posebnim su divljenjem i veseljem dočekali u Trakoščanu svoje »smjele« drugove. Veselju nije bilo kraja. Za ovu prigodu »žrtvovanju« je bilo nekolicu četverorožaca iz roda papkara. Improvizirana glazba dala je također svoj »štimung«. Svečana predaja članskih znakova prvim članovima ogranka Varaždin bila je zaista impresivna i ostat će u trajnoj uspomeni prisutnima. Kažu, da nijednoj društvenoj organizaciji nije uspjelo do tada okupiti toliki broj PTT službenika i stvoriti takvo raspoloženje. Zbog toga je i rastanak bio težak.

KRIŽEVCI—KALNIK

Mjesec dana kasnije u starodrevnom gradu Križevcima poštari su u velikom broju pristupili u planinarsku organizaciju. 24. listopada 1959. i u Križevačkoj pošti svečano je osnovan ogrank P. D. »Sljeme«. Prostorije pošte u Križevcima bile su dupkom pune križevačkih i zagrebačkih planinara. Na sastanku je prikazan značaj i uloga planinarstva uopće, a posebno među PTT službenicima. Sigurno je bilo na sastanku i onih, koji su iz obzira došli, a nisu imali namjeru učlaniti se. Međutim, nakon uspjelog sastanka nije bilo niti jednog koji bi ostao izvan članstva. I Križevčanima i zagrebačkim kolegama onaj će sastanak biti ne samo ugodna uspomena i sjećanje već i podstrek na daljnji rad.

Iako je prvobitno samo manji broj Križevčana namjeravao ići na izlet na Kalnik, nakon sastanka i sračnog raspoloženja izostali su samo oni, koji su bili neophodno službom spriječeni. U planinarskom domu na Kalniku nastavljeno je planinarsko zborovanje dugo u noć ...

Rastanak je bio i ovdje težak. Križevčani su se vratili u Križevce, a zagrebački planinari preko Novog Marofa po krasnom sunčanom vremenu u Zagreb.

Kolikogod je visina Kalnika mala, na grebenu Kalnika je mnogi mladi planinar u malom osjetio što znači »plezanje« i dobro mu je došla drugarska planinarska pomoć u silasku sa stijene.

Planinarsko društvo »Sljeme« ima u svome programu daljnje širenje planinarsva u PTT redovima, već su zainteresirana nova veća PTT središta u Hrvatskoj, pa ima nade, da će i ona stupiti u planinarsko kolo.

Pored dosadašnjeg uspješnog rada sigurno će i nove akcije upotpuniti desetgodisnje djelovanje poštanskog planinarskog društva »Sljeme«.

N. M.

IZ NAŠE ZEMLJE

NOVI DOM NA VODOPADU SKAKAVAC BLIZU SARAJEVA

Sjeverno od Sarajeva proteže se velika visoravan na kojoj se ističu vrhovi Crepoljsko (1525 m), Crni vrh (1503 m), Bukovik (1532 m) i Ozren planina (1452 m). Veći dio visoravni je pokriven šumom, i to pretežno četinarskom, od kojih se ističe omorika-smrča, jela i bijeli bor, dok mnogo manje ima bukve, breze i javora. Ostalo su livade, košanice ili golet sa šikarom.

Najljepši vodenici tok i kanjon u ovom kraju je poznati i čuveni vodopad Skakavac. Na sjevernoj strani Bukovika izvire oveći potok Skakavac, koji nakon 500 metara blagog spusta nailazi na okomitu stijenu visoku 98 metara, s koje pada vertikalno u duboki kanjon, te pri tome čini atraktivni vodopad zvanji Skakavac.

Vodopad je najljepši kada se pogleda sa same stijene, odakle voda počinje padati. Ispod samog vodopada vodi mali put, prolazeći pri tome kroz oblak vo-

dene prašine, koja u toplim ljetnim dñima djeluje vrlo osvježujuće.

Da bi ovu lijepu prirodnu rijetkost učinili što pristupačnijom planinarima, lovциma, izletnicima i svim našim radnim ljudima, članovi Planinarskog društva »Planinar« iz Vogošće, kraj Sarajeva (udaljene 9 km) sagradili su lijepi planinarski dom u neposrednoj blizini vodopada.

Dom je podignut na malom šumskom proplanku na visini od 1136 metara, udaljen od izvora Skakavca oko 100, a od vodopada oko 500 metara.

Mali broj članova, ali vrijednih planinara-radnika poduzeća »Tito« (PRETIS) u Vogošći, smjelo su otpočeli, sa veoma oskudnim sredstvima 1957. godine sa izgradnjom planinarskog doma. S krajnjim naporom i pregaštvom pojedinih članova, uz izdašnu materijalnu pomoć poduzeća »Tito« i uz znatnu pomoć Planinarskog saveza BiH, vrijedne ruke planinara i radnih ljudi za nepune tri godine,

Planinarski dom kod vodopada Skakavac

usprkos raznim teškoćama i nepovoljnim vremenskim uslovima, sagradili su jedan od najljepših planinarskih domova u BiH – novi planinarski dom na Skakavcu.

Dom je sagrađen na istom mjestu gdje je ranije bila planinarska kuća planinarskog društva »Kosmos« iz Sarajeva (uništena u toku Drugog svjetskog rata).

Gradjevina je od tvrdog materijala, prizemlje od kamena, a ostalo (dva sprata) od sedre. Ovaj prostrani dom raspolaže sa 13 soba, u kojim je udobno namješteno s novom posteljinom 50 kreveta. Osim toga, izgrađena je prostorija za dnevni boravak veličine $6,5 \times 9$ m, koja može da primi oko 80 posjetilaca, kuhinja sa svim potrebnim posudom, pekara, ostava i ostale sporedne prostorije. Izgrađena je i vlastita mala hidro-centrala, koja adaje elektriku za potrebe doma.

Zaista je ovaj lijepi uspjeh, dosada malog i nepoznatog planinarskog društva »Planinar«, koje broji oko 300 članova, vrijedan svake hvalje i pažnje.

Istina, dom je završen, ali još nije zvanično otvoren. No, i pored toga, veliki je broj planinara, lovaca, smučara i drugih, koji svoje nedjeljne vikende provode u ovom veoma udobnom domu.

Od doma na Skakavcu udaljen je planinarski dom »Bukovik« na Bukoviku 30 minuta, a planinarski dom »Ozren« na Ozren planini oko 2 sata hoda. Putevi za prilaz ovim domovima su markirani. Dom na Skakavcu udaljen je 3–4 sata hoda od Sarajeva, a od Vogošće 3 sata. Iz pravca Sarajeva ima nekoliko prilaza i to:

a) preko Nahoreva, koji vodi Koševskom dolinom preko Jagomira, Nahoreva i Uževice do Skakavca (3 sata hoda). Do Bolnice »Jezero« može se koristiti autobus gradskog saobraćaja koji polazi ispred Umjetničkog paviljona. Ovaj je put najpriступačniji.

b) Drugi put vodi preko gradskog naselja Bjelava, zatim preko brda Grbomj, Pašina Brda, Goropec, Čavljak, Močioci i Bukovik (4 sata hoda).

c) Treći put vodi preko drevnog Vratnika, Vasin Hana, G. i D. Bioska, Crepoljskog ili (Pješčane ravni), Močioca i Bukovika (4 sata hoda). – Od Baščarsije preko Vratnika do Vasin Hana može se koristiti autobus gradskog saobraćaja, pa se u tom slučaju skraćuje pješačenje za 1 sat hoda.

d) Četvrti i najduži put, je cestom podesnom za sva motorna vozila, od Sarajeva preko Vratnika ili Bentbaše i Darije, uz opjevanu rijeku Mošćanicu i njezin izvor, Vasin Hana, Hreše do Bijelih Voda na Crepoljskom. Ovdje se nalazi kuća

lovačkog društva »Vratnik«, gdje se može prenoći i ostaviti vozilo na čuvanje, a odatle za sat i pol laganog hoda preko Močioca i Bukovika do doma na Skakavcu.

Put iz Vogošće vodi preko sela Hotonj i Uževice i za 3 sata hoda stiže do doma na Skakavcu.

Svi putevi, izuzev ceste iz Sarajeva do Crepoljskog, su markirani.

Informacije o ovom domu mogu se dobiti u Planinarskom društvu »Planinar« Vogošće kod Sarajeva – tel. 27-37 lokal 433.

U. Beširović

PLATAK – RIJEČKO IZLETIŠTE

Svi veći industrijski centri u našoj Republici stvaraju programe za uređenje izletišta u okolini gradova, gdje bi radnici mogli ugodno sprovesti nedjeljni vikend. Prema dugoročnom programu koji se sada priprema, u slijedećih dvadeset godina postao bi Platak glavno izletište Riječana i tu bi bio podignut čitav niz velikih objekata. Platak je već i sada poznat kao planinarsko-skijski centar ne samo Riječanima, nego dapače i u inozemstvu, kao područje sa lijepim terenima, gdje se u najvećoj blizini mora snijeg zadržava sve do proljeća. Tu je planinarski dom sa blizu 100 ležaja, sada se gradi nedaleko doma i dom »Partizan« koji će imati preko 100 ležaja, a prema programu podignut će se objekti koji će moći prihvatići oko 500 gostiju na noćne, a izletnike i daleko više. Program predviđa i nekoliko sportskih atrakcija. U prvom planu je jedna žičara, koja će Mali Platak povezati s Grobničkim poljem. Dužina žičare iznosit će 3.200 m, a visinska razlika 800 metara. Na taj način Platak bi se znatno približio Rijeci, jer Grobničkim poljem prolazi autocesta Zagreb–Rijeka, a osim toga do Grobničkog polja vodi i nekoliko autobusnih i gradskih linija. U planu je i izgradnja vikend kućica, kao što je to već započeto u Fužinama kod jezera »Bajer«. Gradit će ih jača riječka poduzeća za odmor svojih namještenika. Predviđa se i još jedna žičara, koja bi sa Platkom vodila na sedlo pod Snježnikom u blizini planinarske kuće na Snježniku. Žičara bi bila duga 2.500 metara, a visinska razlika oko 400 metara. Tom žičarom prevozili bi se skijaši na drugu, sjevernu stranu Snježnika do skijaških terena. U programu je i izgradnja dvaju ski-lifta i to jedan od 250 metara na Platku, a jedan od 300 metara na Snježniku. Na Platku će se izgraditi i manja, školska skakaoni-

ca. U okolini planinarskog doma na Platku ima prostranih terena, gdje će se izgraditi sportska igrališta za razne sportske grane, kao što su odbojka, rukomet, atletska staza i kuglana. Rijeka, koja se i sada može svojom okolicom mjeriti sa svim gradovima Jugoslavije, dobit će na taj način izletište, kakovih po prirodnim ljepotama ima malo koja zemlja Evrope. Pionirski rad planinara na Platku uudio je konačno plodom. Mjerodavni faktori pošli su putem koji su im planinari utrli.

NOVI OBJEKTI NA VIŠEVICI U GORSKOM KOTARU

Viševica i Bitoraj, jedinstveni vidikovci na Jadransko more, bili su do sada rijetko posjećivani radi udaljenosti od željezničke pruge. Šumarija iz Fužina podigla je u tom masivu nekoliko objekata i probila kolske puteve radi izvoza drvne mase. Zahvaljujući tome prilike za posjet Bitoraju i Viševici danas su mnogo povoljnije. Od željezničke stanice Vrata vodi automobilска cesta do Javorja, odakle treba da vrha Viševice svega $\frac{3}{4}$ sata hoda, a do Bitoraja sat i četvrt. Uz cestu putem se prolazi mimo dyje šumarskovočake kuće, gdje se može dobiti pitke vode. Od Javorja cesta se spušta na drugu stranu prema Novome, no još nije dovršena. Članovi markacijske sekcije PD Zagreb prošle jeseni su markirali put od Vrata do vrha Viševice. Put se jednim dijelom drži ceste, a dijelom siječe zavoje. Postoji i markirani put od Mrkpolja do Bitoraja i od Bitoraja do Vrata.

RADNIČKI DOMOVI PO ŠUMAMA GORSKOG KOTARA

Prošlog ljeta mnogi planinari sa čuđenjem su nailazili po planinama Gorskog Kotara na planinske kućice šumskih radnika i drvosjeća. Drvosjeće Gorskog Kotara su od davnine poznati kao dobri radnici. Taj zanat koji prelazi s koljena na koljeno bio je ranije glavno zanimanje ovoga kraja, gdje je više od 70 posto površine pokriveno šumom. Život tih radnika, bio je međutim vrlo težak. Stanovali su u bajtama ispletениm od pruća ili lišća pod krošnjama drveća. Odlazili su na rad u proljeće, a vraćali se tek u jesen, silazeći u naselja tek povremeno, radi nabave živežnih namirnica. No ni zadnjih godina, unatoč razvijenom saobraćaju teretnjacima i autobusima taj problem nije bio riješen na zadovoljavajući način. Mnogi radnici morali su dnevno propješaćiti i na desetke kilometara, što ih je iscrpljivalo. Osim toga, sami obroci suhe hrane koju su nosili sa sobom, bila je suviše slaba ishrana za njihov naporni posao. To je pitanje konačno riješeno zaključkom radničkog savjeta Drvno-industrijskog poduzeća u Delnicama, da se na stalnim sjećama izgrade planinske kućice. Tih kućica, malih planinskih domova sa spavaonicama, restoranom i kupatilima ima već dvadesetak, a posijane su u prostoru između Risnjaka, Skrada i Bitoraja. Planinari koji su na svojim izletima ranije nailazili na prljave i zapuštene bajte, ugodno su iznenadeni slikovitim i čistim nastambama današnjih radnika.

IZ INOZEMSTVA

TRENTO — 1959.

Prošle jeseni u talijanskom gradu Trentu u vremenu od 5. do 11. listopada održan je Osmi međunarodni festival filmova planina i istraživanja, a ujedno i Treći bienal planinarske fotografije. Festival filmova u Trentu predstavlja danas zapravo veliku manifestaciju međunarodne solidarnosti na polju alpinizma, turizma, kao i velikih istraživačkih ekspedicija. Trento postaje u te dane sastajalište smjelih istraživača, snimatelja, producenata filmova ovakve vrste, istaknutih alpinista, putopisaca i funkcionera planinarskih i turističkih organizacija čitavog svijeta. Naročitu živost

daju Festivalu brojni novinari i delegati radio-televizije raznih zemalja.

Godine 1958. bio je u to vrijeme u Trentu proslavljen jubilej 20-godišnjice osvajanja sjeverne stijene Eiger-a i Grandesa Jorassesa uz prisustvo Anderla Heckmaira, te Cassina, Tizzonia i Esposita. Tom prilikom boravila je, kao počasni gost grada Trenta, čitava momčad talijanske ekspedicije na Cerro Paine, kao i svi članovi talijanske ekspedicije na Gasherbrum IV. Na Festivalu su bili prikazani i njihovi filmovi u bojama. Na VII. festivalu bio je također i engleski istraživač južnog pola Vivian Fuchs, čiji smo veliki film u bojama gledali 1959. g. Na šestom festivalu bio je počasni gost

Serpa Tensing Norkey, koji je za svog dugog boravka u Trentu prošao i penjačku školu u stijenama Paganelle. Te godine se medu istaknutim gostima nalazio takoder i Walt Disney.

Medu brojnim alpinistima zapazili smo starog organizatora ekspedicija Pietra Ghiglionea, pa predsjednika komisije za kuće i skloništa C. A. I. dr. Ugo Vallepiana, Riccarda Cassina, Adolfa Rey, dr. Toni Gobbia, zatim Fosca Marainia, šefa ovogodišnje talijanske ekspedicije u Karakorum H'malaju; od Austrijanaca dr. Paula Kalteneggera, Wastla Marinera i ing. Fritza Moraveca, šefa ovogodišnje ekspedicije na Dhaulagiri, gdje je sa dva Serpe poginuo Heinrich Roiss. Od njemačkih alpinista mogli smo ponovno vidjeti Anderla Heckmaira, zatim Ludwiga Grammingera i R. Aschenbrennera. Festivalu su prisustvovali takoder švicarski himalajist Edouard Wyss Dunant i istaknuti francuski vodič Lionel Terray.

Medu funkcionerima nalazio se kao član žirija naš znanac i prijatelj Dr. Hans Ackermann iz Münchena, zatim alpinista i funkcioner Guido Tonella, te istaknuti pisac iz Beča Dr. Kurt Maix. Kako je u te dane u Trentu zasjedao i Izvršni komitet U. I. A. A., to su Festivalu prisustvovali takoder i predsjednik Unije Edmond d'Arcis, te od jugoslavenske strane predsjednik P. S. J. Rade Kušić, potpredsjednik Fedor Košir i Bogdan Kurepa.

Na Festivalu je bila kao počasni gost majka austrijskog alpiniste Toni Eggera, koji se je ove godine unesrećio u Andama. Njoj je podijeljena posmrtna nagrada.

Organizacija Festivala, kao i briga oko gostiju svake je godine na osobitoj visini, tako da je sve podešeno u smjeru upoznavanja i zbližavanja ljudi raznih narodnosti. Iznad svega se ipak osjeća težnja za međunarodnom turističkom propagandom, pa je ovo godine bio na Festivalu i talijanski ministar za priredbe i turizam. Organizator je zbog toga svakog prijepodneva upričio zajedničke ekskurzije u bližu i dalju okolicu Trenta, pa je tako na jezeru Garda domaćim priredio ručak u počast gostiju pod zvučnim naslovom »incontro degli alpinisti« (susret alpinista). Izleti se prireduju i u planine Trentina i kod toga su najbolje prilike za sklapanje poznanstva i izmjenu iskustva.

Filmovi se prikazuju poslijepodne od pola četiri do šest sati, te od devet do pola noći.

Program je i ove jeseni bio bogat, ali nažalost nismo imali prilike vidjeti ni jedan naš film i to je zaista šteta, jer

imamo dobrih filmova ovakvog žanra. Neki posjetioci Festivala sjećali su se još uvijek našeg filma od prošle godine »Osamljenici« i čudili su se, kako to da nema jugoslavenskog filma na ovogodišnjem festivalu. Moj odgovor je bio, da se nadam dogodine bar jednom dobrom filmu u bojam, koji se upravo izraduje, a možda će ih biti i više.

Medu najboljim filmovima Festivala bili su japanski film »Chogolisa« i francuski film »Les étoiles de midi«, koji je režirao Marcel Ichac, snimatelj ekspedicije Mauricea Herzoga na Annapurnu.

Japanski film »Chogolisa« snimljen je na Eastmancolor materijalu i traje 80 minuta, pa se činilo, da je malo predugačak, što je predstavljalo jedinu manu ovog filma. Možda je baš zbog toga dobio drugu nagradu, dok je Ichacov film osvojio prvu.

Film »Chogolisa« prikazao je tok i rad ekspedicije članova »Academic Alpine Cluba« univerze Kyoto famoznom preciznošću i izvanredno uspјelim bojama sve do vrha visokog 7654 metra, koji su oni svaldali kao prvi. Odlični teleobjektivi pratili su svaki korak i zahvat penjača. U drugom dijelu filma odigravaju se dvije dirljive scene.

Na visokom grebenu Chogolise, okruženi gorostasima Karakorum Himalaje, nailaze japanski alpinisti na ostatke zadnjeg šatora velikog austrijskog alpiniste Hermanna Buhla, koji je baš tu negdje i nestao zauvijek. Japanci dirnuti prizorom nadene opreme i dnevnika Hermanna Buhla, odaju mu počast na način, kojim se odaje počast u njegovoj domovini.

Kasnije, nakon osvajanja vrha, susreću se oni sa talijanskim ekspedicijom u ovo gorje, gdje dolazi do srušnih upoznavanja.

Odlično režiran i snimljen film Marcela Ichaca također na materijalu Eastmancolor pod naslovom »Les étoiles de midi« (Zvjezde pod nebo) pokazao je gledaocima, kako u visokim planinama ne treba imati mnogo mašte, da se snimi mnogo uvjerljive ljepote i snage prirode. Ovaj je film dobio zaslужeno prvu nagradu.

Vrlo dobri filmovi bili su belgijski film »Gospodari šuma«, zatim francuski filmovi »Između neba i snijega« i »Neugodan čovjek pistâ«, koje je režirala Hélène Daillonville na originalan i moderan način. U ova dva posljednja filma vidjeli smo ne samo skijaše na strahovitim strminama Mont Blanca, već prave akrobatice na skijama. Gledaocima često zastaje dah gledajući mladog nosača iz Chamoniixa, kako skija sa svega jednom skijom

po rubu strme ledenjačke pukotine ili kako pravi figure natraške ili pak kako izvodi na skijama prave moderne plesove uz pranju jazza. Možda u prvi čas zvuči paradoksalno jazz na Mont Blanu, no međutim vješta režija daje filmu mnogo duhovite vedrine usred onih ozbiljnih krajolika visoke, ledene planine. Na filmovima ove režiserke primjećuje se svake godine sve veći napredak. Njemi su dali odličan film penjanja takozvana »Direttissima Nord« u Cimma grande di Lavaredo. Odličan je film u bojama »Prijelaz Antarktika«, prikaz engleske ekspedicije, koju je vodio Sir Vivian Fuchs. Veoma bi bilo korisno ovakav film prikazivati u našoj zemlji, a isto tako i poljski film »Ekspediciju na Spitzberge«, te belgijski film »Gospodare Šum«. Talijani su dali nekoliko dobrih filmova, a osobito uspješan bio je film u bojama o životu i radu ugljenara.

Nadamo se, da će nas naša poduzeća i ove godine kao i ranijih obradovati kupnjom kojeg od poučnih filmova prikazanih na ovom festivalu.

Na III. Međunarodnom bienalu fotografija planina učestvovalo je 36 država. Od 1229 poslanih eksponata bilo je izloženo svega 210. Jugoslavija je bila zastupana sa 7 veoma dobrih fotografija, od kojih su »Makedonski pelivanici« od Viktora Acimovića bili posebno označeni (pohvaljeni). Nagradu »Tre Ranuncoli d'oro« dobio su fotografije: »Silazak« od Japanca Miki Keisuke, zatim »Noć na Monte Rosi« od Talijana Matis Carla i »Prijateljska borba« od Vietnamca Long Thuanha.

Na ovoj izložbi najboljih fotografija planina svijeta osobito je bio naglašen život i rad ljudi u planinama i planinskim krajevinama, bez obzira na to, da li je to bio stanovnik gorskih predjela ili pak planinar.

Nadamo se, da ćemo na slijedećem Bi-anualu fotografije u Trentu imati znatno bolji uspjeh, jer mi imamo što pokazati planinarima svijeta.

Petar Lučić-Roki

EDMUND HILLARY OPET U HIMALAJI

Poznati alpinista iz Novog Zelanda, Edmund Hillary, koji je 1953. g. zajedno sa Šerrom Tensingom osvojio najviši vrh svijeta Mount Everest, opet se sprema u Himalaju. Ovaj puta namjerava se popeti na osamstisućnjak Makalu, ali bez upotrebe bocu sa kisikom. Uspon će poduzeti u drugoj polovini ove godine i za nj je već dobio dozvolu nepalske vlade. Makalu je visok 8.470 metara.

POVRATAK ŽENSKE HIMALAJSKE EKSPEDICIJE

O tragičnom završetku prve ženske ekspedicije na Himalaji, o čemu je donijeta vijest u prošlom broju, dala je po povratku u Pariz učesnica ekspedicije Jeanne Franco, učiteljica iz Chamonixa, slijedeću izjavu:

»Na dan 12. kolovoza mi smo veselo pošle i poslije prilično napornog marša stigle smo sa naših 200 nosača i 12 Serpas u glavni logor koji se nalazio na visini od 5.500 metara. Tamo smo ostale 15 dana. Prvog rujna Claude Kogan i Claudine van der Stratten odlučile su se popeti do logora br. 4, koji se nalazio na visini od 7.700 metara. Cijelo popodne toga dana bilo je vrlo loše vrijeme i bura je trajala do 3. rujna. Snježni pokrivač bio je vrlo debeo, vidljivost ravna nuli, a vladala je vrućina kakvu nisam nikad doživjela u Alpama. Ujutru 2. rujna jedna grupa se pokušala popeti do logora br. 4 da bi vratila alpinistkinje, ali uveče istoga dana vratio se samo jedan Šerpas sa smrznutim rukama i saopćio nam da je njegovog pratioca odnijela snježna lava. Tada smo pomislili da se nešto ozbiljno desilo u gornjem logoru. Čekale smo dva dana i onda sam odlučila da se ja s jednom drugaricom pokušam uspeti ponovno do gornjeg logora da bih našla trag Koganovo. U logoru broj 3 naišli smo samo na tragove lavine i na jedan crveni konopac koji se vucao po tlu. Na njegovom kraju nalazilo se tijelo Šerpasa duboko pod snijegom. U logoru broj 4 naišli smo na istu situaciju. Nije bilo nikakog traga i ništa se nije moglo vidjeti pod snijegom.« Liječnica ekspedicije na CO-Oju, Colette le Bret, izjavila je da je osim drame, koja je prouzrokovala nestanak vođe ekspedicije, jednog člana i Šerpasa, prošla bez incidenta. Opće stanje zdravlja članica je odlično i nije bila potrebna liječnička intervencija. Liječnica se nuda da će joj se ponovo pružiti prilika da ode u Himalaje.

ZAŠTITA RUNOLISTA U BAVARSKIM ALPAMA

Planinarske straže, carinici i granična policija u Bavarskim Alpama nastoje spriječiti uništenje runolista i zahvaljujući njima, ta biljka još uvijek nije nestala, unatoč velikog pustošenja i nemilosrdne pljačke. Tokom ove sezone oduzeto je nesavjesnim planinarima i profesionalnim sakupljačima oko 500 komada te biljke. Tokom minule četiri godine planinska straža izvršila je oko 1500 kontrol-

nih obilazaka i pritom otkrila blizu 3000 prekršitelja Zakona o čuvanju prirodnih rijetkosti. Na nekim mjestima stražari pregledavaju planinu kroz dalekozore. Međutim ove godine redovna straža nije bila dovoljna zbog velikog broja posjetilaca, pa su joj se pridružile lovačke jedinice zapadno-njemačke vojske u civilnim odijelima. Prije 100 godina runolist je cvoao na 40 velikih područja, duž planinskog lanca između Švicarske i Austrije. Danas ga ima još jedino na području Höfatsa (Allgau), zatim na četiri stjenovita masiva blizu Berchtesgadena. Na području Höfatsa već 25 godina služuju svakog ljeta na visini od 2.000 metara dvostruka straža, koja se izmjenjuje svakog tjedna. Njihova savjesna služba urodila je plodom. Runolist je spašen od istrebljenja, dapače se nešto i umnožio na tom području. Istovremeno su postali rjadi i padovi planinara koji su prilikom branja runolista zaboravljali na oprez. Uhvaćeni kradljivci runolista, koji je pod zaštitom zakona, kažnjavaju se globom, a ako se zateknu da su isčupali ili iskopali biljku zajedno s korijenjem, onda ih čeka i kazna zatvora.

Odavna su prošla vremena kada su stanovnici planinskih sela donosili runolista u velikim količinama u ljetovališta da ih prodaju gostima. Danas se takoder gostima nude runolisti, no oni potiču iz jedne vrtljarije blizu Berchtesgadena. Njezin je vlasnik nakon dugogodišnjih pokušaja uspio izvršiti križanje bavarskog runolista s jednim njegovim azijskim srodnikom, i na taj način dobio križanca, koji se da uzgajati u velikim količinama za tržiste. Na taj način bi se možda i u našim krajevima moglo spasiti pravi runolist. Većina turista ionako ne zna razlikovati plemeniti runolist od ovoga križanca.

ALPINIZAM U ČEHOSLOVAČKOJ

Kada bi svi mladići i djevojke u Čehoslovačkoj bili primani u redove alpinista, onda ukupan broj penjača u ovoj zemlji ne bi iznosio 2.000, nego deseterostruko više. Naime, još prije dvije tri godine planinarska federacija postavila je kao uvjet primanja u članstvo navršenih 18 godina starosti. Granica se lanjske godine pomakla naniže — na navršenih 16 godina.

Vertikalna razgranjenost Čehoslovačke pruža sve uslove za razvoj ove vrhunske grane planinarenja. Uzduž i poprijeko zemlje strše brojne minijature stijene u obliku tornjeva od pješčenika, škriljevaca i granita, visokih do 80 metara. To mnoštvo tornjeva odlično služi penjačima za vježbe. Najinteresantniji su svakako nepristupačni tornjevi Češkog raja, koji kao da se sa visokim stablima crnogorice natječu tko će doseći veću visinu. Upravo, zbog veoma teških uspona na ove tornjeve (stupanj teškoće kreće se od IV. do VI.), već od početka su mlađi čehoslovački alpinisti orijentirali na »dolomitsko« penjanje u vidu vjeveričinog ili paukovog hoda uz okomiti zid.

Ipak pravi »stadion« čehoslovačkih alpinista su najviši vrhovi Visokih Tatra (2663 m). Ove planine donekle su slične Centralnim Alpama: strmi vrhovi, mnogo grebena, travnatih dolina, ali bez glečera, osim nekoliko firnastih padina. S alpinističkog stanovišta Visoke Tatre su potpuno riješene i više nema stijene, koja nije ispresjecana smjerovima i mnogobrojnim varijantama, i to najviše u periodu od 1928. godine do početka Drugog svjetskog rata. Međutim, u prijernatom periodu glavne probleme su rješavali poljski alpinisti, dok su od 1945. na ovama čehoslovački alpinisti dokrajčili »problem Tatra«.

Čehoslovački »Dedec« — zapadna stijena Lomničkog vrha najduže se opirala: sve do 1950. godine.

Posebnu vrstu alpinističke aktivnosti predstavljaju državni sletovi, na kojima se okupi pod šatorima na nekoliko dana čak i po nekoliko stotina penjača.

U internacionalnim podhvatuma čehoslovački penjači dobrano su se već afirmirali. Još 1949. godine oni su u Bugarskoj uspjeli izvesti prvi uspon kroz dotad neosvojenu južnu stijenu planine Rila, a nešto kasnije priredeni su pohodi na masiv Mont Blanca, zatim u Rumuniju i konačno 1957. godine prošli su kao osmi navez u čuvenoj zapadnoj stijeni Petit Drua. Ovaj posljednji uspjeh ostvarili su majstori sporta (klasifikacija alpinista slična kao i u SSSR-u) Kuharž i Kopel.

Predprošle godine oko stotinu čehoslovačkih alpinista posjetilo je Kavkaz, a četvorica su se pridružila sovjetskoj ekspediciji na Tjen-Šan, gdje su dosegli visinu od preko 7.000 metara, što je nacionalni visinski rekord Čehoslovaka.

Ivo Boko